

b

A

SZABAD HAJDÚK TÖRTÉNETÉRE

VONATKOZÓ

LEVÉLTÁRI KUTATÁSOK.

*

KOMÁROMY ANDRÁS

LEV. TAGTÖR.

(Olvastatott a Magyar Tud. Akadémia II. osztályának 1898. márczius 7-iki ülésén.)

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1898.

A Magyar Tudományos Akadémia Történelmi bizottsága 1897. évi márczius hó 27-én tartott ülésén elhatározta, hogy *Flór Gyula Emlék alapítványá*-nak rendelkezésére álló kamatját a szabad hajdúk történetét tárgyaló munkámhoz szükséges levéltári kutatásokra és másolatokra fordítja, s egyszersmind kikötötte, hogy végzett kutatásaimról annak idején jelentést tegyek. Kötelességem szerint én már a múlt esztendő november havában jelentettem a Bizottságnak, hogy Hajdu- és Szabolcs-vármegye, továbbá Debreczen szabad királyi város, valamint Böszörmény, Szoboszló, Nánás, Dorog, Hatház és Vámos-Pécs régi hajdúvárosok levéltárait, nemkülönb a nagyváradai Múzeum oklevélgyűjteményét és Thurzó György nádor örökösinek Árva várában őrzött levéltárát — ifj. *Kubinyi Miklós* úr lekötelező szívessége folytán — kitűzött czélomhoz képest átkutattam és végül jelentettem azt is, hogy munkálkodásom eredményét értekezés alakjában óhajtom a Tekintetes Akadémia eleibe terjeszteni.¹⁾

* * *

¹⁾ Szükségesnek tartom megjegyezni, hogy jóllehet ez alkalommal a felsorolt vidéki levéltárakban összegyűjtött történelmi anyag ismertetése volt a főczélom, mindazonáltal az események összefüggése és némely kérdésnek bővebb megvilágosítása okáért, helyi- és közeli más forrásokból szerzett tudósításokra is ki kellett terjeszkednem.

I.

Az általam összegyűjtött levéltári anyag javarésze a hajdú vitézek történetének Boeckay támadásától II. Rákóczy György erdélyi fejedelem bukásáig terjedő időszakára vonatkozik.

Tudva lévő dolog, hogy a törvény a XVI. század közepétől fogva a hajdúságot csaknem szakadatlanul üldözte s a király és az országrendek tökéletesen egyet értettek abban, hogy tűzzel-vassal el kell törülni a föld színéről e veszedelmes, rabló fajzatot.¹⁾ A bécsi békekötéssel vége szakadt ugyan a törvényes üldözésnek, sőt Boeckaynak 1605 december 12-én kelt szabadságlevele — a hajdúság *magna chartája*, a mint egyik jeles történetírónk mondja,²⁾ — a nemzet kiváltságosai közé emelte őket, de a társadalom még sokáig nem akarta befogadni kítagadott, mostoha fiait, bár a nemzet testi és lelki szabadságáért kiontott vérük minden bűneiket eltörülhette.

Boeckay fejedelem 13 kapitány alatt összesen 9254 hajdosó vitéznek adott hajlékot, kenyert és nemesi kiváltságot, letelepítvén őket Kálló városában, Nánáson, Dorogon, Hatházon, Vámos-Pércsen s a tokaji vártól elszakított más jószágokon, hogy minden időben állandóan együtt lakván, Magyarországot és Erdélyt *székelyek módjára*, fegyverrel szolgálják.

Ezek voltak az igazi szabad hajdúk, Básta György vitéz, de elvadult erkölcsű régi zsoldosai, a kik már a XVI. század végén Erdély és a török hódoltság szélein, jobbra Arad-, Bihar- és Szabolcsvármegyében tartózkodtak, mint legfontosabb tényezői annak a testvérgyilkos háborúnak, melyet Rudolf kormánya Erdélyország ellen indított. Nincs nyoma, hogy Básta katonailag szervezte és hadi fenyték alatt tartotta volna őket, csak arra volt gondja, hogy szerzte-széjjel ne kóboroljanak és engedelmé nélkül a Tiszán át ne keljenek. Egy 1602. május 5-én Szabolcsvármegyében kelt tanúkihallgatási jegyzőkönyvben többek között azt olvassuk, hogy a

¹⁾ *Fraknói Vilmos*: Magyar Országgyűlési Emlékek. VII. k. 105., 236. l. IX. k. 118. l.

²⁾ *Károlyi Árpád*: A korponai országgyűlés.

hajdúk Rakamaznál átkeltek a Tiszán és Tokaj felé igyekeztek, de mivel Bástától nem volt levelük, a tokaji vitézek föltartóztatták őket és minden marhájokban zsákmányt vetettek.¹⁾ Nyáron a mezőn, sátrak alatt tanyáztak, télen behúzódtak a falvakba s a föld népén élösködtek. Kiszorították a parasztot tüzelője mellől, sőt gyakran a nemes-udvarházakat, a parochiát és templomot is megszállották, s az idegen zsoldosokkal versenyt raboltak.

Szabolcsvármegye 1604-ben a pozsonyi országgyűlésre küldött követének a hajdúkra vonatkozólag ezt az utasítást adta:

»Miért hogy az szabad hajdúk se nemes ember házával se predikátor házával nem gondolnak, hanem veá szállanak és szentegyházakat feltörnek: az ország végezzen oly constitutiót, hogy se hajdúnak, se németnek ne legyen szabad az nemes ember házára szállani.«

De sokkal fontosabb az utasítás következő pontja, mert megezáfolja azt a közönségesen elterjedt nézetet, hogy a szabad hajdúság kizárólag a társadalom söpredékéből alakult volna:

*»Ha valamely nemes ember hajdúvá leszzen és jobbágyunknak lovát és egyéb marháját elviszi és egyéb gonoszságokat esetekezik, szabad legyen az széken extra seriem elővenni efféle nemes ember ellen az per! és ispán uranék meg is bünthessék.«*²⁾

Tökéletesen meg vagyok győződve arról, hogy az újabb vizsgálódások igazolni fogják azon többször hangsúlyozott állításumat, hogy voltak ugyan a hajdúk között már a XVI. században is pörök, szökött jobbágyok, esavargók, halálra keresett gonosztevők stb., de a szabad hajdúság tulajdonképeni magvát — a mint ezt más helyen bővebben kifejtettem³⁾ — a török hódítás terjedése miatt földönfutóvá lett és koldúsbokra jutott nemesek képezték.

¹⁾ Szabolcsvármegye levéltárában *fasc. 20. nr. 1.*

²⁾ Bekény János instructiója. Szabolcsvármegye tárában *fasc. 23. nr. 12.*

³⁾ L. erre vonatkozólag a *Hadtörténelmi Közlemények* IV. k. 226. lap, továbbá *Rhédey Ferencz váraih kapitány cz. tanulmányomat.* u. o. VII. k.

Bizvást föltehetjük, hogy Szabolcsvármegye közönségének kevés örömet okozott az a különben nem mindennapi látvány, midőn *Csomaközy András, Szilassy János, Kevy Miklós, Pabay Pál, Kovács Albert, Somogyi György, Farkas Mihály, Elek János, Csatáry János, Szénássy Máttyás, Nagy Máttyás, Füzgy István és Hajdu Gergely* vitézeit 1606. december hó 1-én és a következő napokon, *Jármy János* alispán és a mindenfelől összesereglett szomszédok nagy sokasága előtt ünnepélyesen birtokba iktatták. Fekete János kállai vicekapitány volt az első, a ki az őrség nevében az iktatásnak ellentmondott, példáját követték a Kállayak, Dengeleghyek, Melithek, Báthory Gábor és mások, a kik Boeckay adományát magukra nézve sérelmesnek tartották. De nem ártott az semmit a hajdúknak, mert a fejedelem legjobban tudta, hogy a vitézek nem csak rá szolgáltak erre a jutalomra, de még többet is érdemelték volna. Mert velők kezdé meg a támadást, nekik köszönhette a császári hadakon *Almosdnál* nyert fényes győzelmet, melynek következése Kassának és egész Felső-Magyarországnak meghódolása lön.¹⁾ Csak ígérétét váltotta be és kötelességét teljesítette tehát akkor, midőn a korponai országgyűlés hozzájárulásával tisztességes életmódot és társadalmi helyzetet biztosított számukra.

Hasonlóképen gondoskodott *Halasi Fekete Péter* hét századból álló seregéről, 1606. szeptember 2-án *Szoboszló* adományozva nekik, hogy fiú- és leányágra szóló nemesi szabadsággal bírják s annak fejében *jó lovakkal*, teljes hadi készülettel, az erdélyi szabad székelyek szokása szerint, mindenkor híven szolgáljanak. Ezek az oklevélben nem hajdúknak, hanem közönségesen *mezei vitézeknek* mondatnak és adományozott czímerük is különbözik a többi hajdúság czímerétől, de jogaikra és kötelességeikre nézve tökéletesen egyenlők voltak. A birtokba iktatás 1606. szeptember 17-én történt.²⁾

¹⁾ Az eredeti adománylevél, melyben Boeckay a hajdúk vitéz eszlekedeteit bőszégesen elősorolja, továbbá a birtokba iktatásról készült jelentés — *Hajdúvármegye* levéltárában, Debreczenben őriztetik.

²⁾ A Hajdu-Szoboszló város levéltárában őrzött eredeti adománylevélben hét százados említetik, a. m. Halasi Beödy Máttyás, Abádi Mátty István, Maklári Kiss Pál, Sarudi Bácz Farkas, Turí Papp István, Cséfi

A Szabolcsvármegyében megtelepedett hajdúságon kívül Boeckaynak még legalább 20 ezer embere volt, a kik a Tiszától kezdve egész a Morva határig kalandoztak, mind abban reménykedvén, hogy a fejedelem őket is elvezeti majd az *Ígérét földére*. De várakozásukban csalatkoztak, mert sem Boeckaynak, sem az országnak nem állott módjában, hogy biztos existenciát, vagy pláne kiváltságos helyzetet teremtsen számukra, sőt a fejedelem közbejött halála miatt még azt sem érték el, hogy a végvárokban állandó foglalkozást és kenyeret kapjanak. A hadnagyok idejekorán gondoskodtak magukról, mert Boeckay vezérei bőszégesen osztogatták az adományleveleket s a legtöbbször volt már — kiváltképen Abauj-, Borsod-, Zemplén- és Biharvármegyében — legalább egy nemes udvarháza, hová a békekötés után elvonulhatott, de a sokaság az egy kardján és testi ruháján kívül egyebet sem mondhatott magáénak, pedig már hozzá szokott a dologtalan, könnyű életmódhoz, hadi zsákmányhoz, szabad nyereséghez. A föld népe és a nemesség teljességgel meggyűlölte őket, s még élt Boeckay, mikor már a vármegyék azzal fenyegetőztek, hogy kiverik határaikból a pogánynál is kegyetlenobb, garázda, rabló hajdúságot, sőt az árvamegyei tótok 1606. december 27-én Hajdu Gergely és Váczi Nagy István kapitányt 400 emberrel együtt le is vágták.¹⁾

Megérdemelték sorsukat, mert Trencsény-, Liptó- és Árvavármegyében, különösen a Thurzó-család birtokain halálán dolgot műveltek s be nem érvén azzal, a mit a vármegyék önként adtak, az utolsó falat kenyeret is elrabolták volna a szegénységtől. És mikor látjuk, hogy csak a bajmócsi uradalom jobbágyain két hónap alatt (1606. szeptember 6-tól november 10-ig) 1648 frt készpénzt, 1122 mérő búzát, 5546 mérő zabot, 26 mérő árpát, 400 szekér szénát s a jó Isten

Hali János, Rábéi Makkos Ferencz, a kik — mint látjuk — kúnságt, Heves- meg Bihar-vármegyey emberek voltak. A vitézek számát határozottan nem lehet megállapítani, de legalább is *hét századon* voltak. Az adománylevél Szabolcsvármegye közgyűlésén 1607. február 5-én, tehát Boeckay fejedelem halála után hirdettetett ki.

¹⁾ Gusith István, árvai várnagy levele 1607. január 1-ről, Thurzó Györgyhoz. *Árvai II.*

tudja, mennyi vágómarhát zsaroltak a hajdúk: 1) hitelt kell adnunk Thurzó Györgynek, a ki a maga kárát több százezer frtra becsülte.

Mikor Bocskay halálhíre elterjedt az országban, megzendültek a hajdúk, s minthogy legnagyobb részük még fegyverben állott, mert a fejedelem nem akarta addig elosztatni őket, míg a békekötés pontjait végre nem hajtották — attól lehetett tartani, hogy új támadást indítanak. Össze is gyülekeztek a Tiszántúl és Szikszó mellett, hirdetvén, hogy, ha elmaradt fizetésüket meg nem kapják és ha az ország meg nem tartja őket Bocskay adományában, majd tudják ők, hogy mit kell eselekedniök. Könnyen beszéltek, mert Érsek-Újvár, Kassa, Szathmár, Tokaj, Várad s általában a végvárak mind magyar kézben voltak, másfelől meg arra számítottak, hogy Homonnay Bálint, mint Bocskaynak az erdélyi fejedelemségben kijelölt utódja, — a kit a török váltig biztatott, hogy végezze be *»István király«* munkáját, — jó néven fogja venni szolgálatukat. De — mint mondani szokás — gazda nélkül számoltak, mert Homonnay nagy híve volt az uralkodóháznak és nem vágyott arra a dicsőségre, hogy hajdú király legyen, a vármegyék pedig — látván, hogy a hajdúk miben törnek a fejüket — erősen fegyverkeztek és ha Nyáry Pál, meg Ilyésházy István közbe nem vetik magukat, mindenfelől rájuk támadnak.

Két esztendő alatt nagyon megváltozott a hangulat Magyarországon — az uralkodóház javára, s a bécsi béke kötés után a koronás királlyal való teljes kibékülés már nem csak a józan többségnek, de úgyszólván az egész politikai nemzetnek óhajta volt, és az a remény, hogy rövid idő alatt Mátyás főherczegre száll a korona, még a különben gyanakvó, bizalmatlan radicalis pártot is lefegyverezte. A nemzet elérte mind azt, a mire vágyott, alkotmányos és lelkiösmereti szabadsága biztosítva lón, de Bocskaynak legbuzgóbb hívei is belátták, hogy a nemest és parasztot egyaránt sanyargató kóborló hajdúk épen olyan, sőt még vesze-

1) *Thurzó-leveletár Aradváralján.* Trencsényvármegyében a Vágh-völgyén Palay Pál és Kevi Miklós hada, *Zsolnán* Deli Kozma hajdúi táboroztak, — a hajmócsi jóságot Nagy István és Zámly György népe tékozolta.

delmesebb ellenségei a köz szabadságnak, mint előbb a német zsoldosok voltak. Már a korponai országgyűlésen felzúdultak a rendek a rabló hadak garázdálkodásai miatt és voltak, kik azt állították, hogy a föld népe visszakívánja a német katonaságot. 1) Azóta pedig sok olyan dolog történt, a mi a rendek elkeseredését végsőkig fokozta. Nem meglepő tehát, hogy Bocskay halála után, mikor a hajdú lázadás veszedelme fenyegetett, több vármegyének az volt a legfőbb óhajta, hogy az osztrák ház uralma mennél hamarább visszaállíttassék, »mert ez ideig való sok inséget elunták és ugyan könyörögnek, hogy ő felsége ne késsék kézhez venni az országot, mert félő, hogy ismét újabb factio ne támadjon és ennél is nagyobb nyomorúság ne következék rájuk.« 2)

Forgách Zsigmond azt állítja, hogy a hajdúkat a vármegyék készülődése megrettegette és ezért oszlottak szét. De a dolog nem így történt, mert ha Ilyésházy nagy ékeszólással a lelkükre nem beszél, pénzt nem ad és posztót nem ígér nekik, bizony szembe szállottak volna a vármegyékkel. Meg is írta Thurzó Györgynek, hogy kár úgy megvetni azokat az embereket, a kik az ország szabadságáért kardot kötöttek, sőt *Kolonics*, a Dunán inneni főkapitány, is jobban tenné, — úgymond — ha szolgálatába fogadná őket, mert Magyarországnak magyar kézben kell lenni. 3) Az öreg Ilyésházy mellett még a *»testamentos uraknak«* — így nevezték Bocskay végrendeletének végrehajtóit — kiváltképen pedig Nyáry Pálnak köszönhető, hogy a hajdúk lecsendesedtek. Erre vonatkozólag 1607. január 18-án, Kassán kelt levelében Thurzó Györgynek a következőket írja:

»Az hajdúságnak úgy vagyon, hogy immár jobb részét leszállítottuk, de még fönn vannak bennük, az kik az fizetlenség miatt nagy pusztaságot művelnek. Az kiket pedig leszállítottunk is, valahol mi jövedelme volt ő felségének 4) az kit

1) Dr. Károlyi Árpád: A korponai országgyűlés 216. l.

2) Forgách Zsigmondnak 1607. január 14-én Thurzó Györgyhez írott levele. *Actor. Thurz. fasc. 51. nr. 5.*

3) *Hadtörténelmi Közlemények* IV. 234.

4) Bocskayt érti.

az végházakban köllött volna adnunk, mind buzát, bort, mindent nekik osztottunk, mert itt benn sem pénz, sem posztó, sem buza, sem bor nincsen. Sokat benne nagy erős hitünkkel, fogadásunkkal csendesítettünk le, avval az meutséggel, hogy Illésházy uram alá küldi az fizetésekre való pénzt, sőt magunk jószágát kötöttük mellé, hogy contentalljuk őket. Kegyelmed az Istenért . . . pénz nélkül ne jöjjön alá, lehessen hazánknak egyszer csendes helyben és állapotban való hagyása. Az hajdúság kegyelmedre fölötté igen bosszankodik, hogy kegyelmed egynehány ízben megdézsmáltatta oda fel őket. Senkivel nagyobb igyünk és gondunk nincsen, mint ő velek . . . ha nem praeveniáltuk volna, egynehány vármegyében nagy vérontás esett volna, de csak az Úr Isten tudja, miképen csendesítettük őket. Immáron ugyan mi magunkat is megróttuk, ki 200 ki 500, ki 300 frtot adott közlünk, úgy csendesítettük őket.*¹⁾

Jó szerencse, hogy tél volt, mert különben nem boldogulhattak volna velük, de így — legalább addig a míg a kenyérben és borban tartott — nyugton maradtak, sőt — ha Forgách Zsigmondnak hitelt adhatunk — sok helyütt még azt is eltagadták, hogy valamikor hajdúk voltak. Persze, hogy a jó úr ezt a vármegyéknek, első sorban pedig *Árvának* tulajdonítja, mert ha ott meg nem riasztják vala őket — írja Thurzó Györgynek — most sem volna üres tölük az ország.*²⁾ Később megtanulhatta Forgách a maga kárán, hogy rosszul ítélte meg a helyzetet és igen túlbecsülte a vármegyék erejét, — bár kezdetben csakugyan sok jel arra mutatott, hogy az országnak nincs többé oka a hajdúságtól tartani. Valósággal azonban úgy állott a dolog, hogy a mennyiben Bocskay adományosai — a bécsi békekötés értelmében — mindaddig birtokban maradtak, míg az országgyűlés az adománylevelek érvényessége felett nem határozott, sőt legrosszabb esetben kárptólást is követelhettek: a hajdúk egyelőre várakozó állást foglaltak el, mert nagy oktalanság volt volna tőlük, — addig a míg senki sem háborgatta őket, — kiváltságos helyzetüket kockára tenni.

¹⁾ Thurzó-levéltár Árva várában.

²⁾ Forgách Zsigmond levele, u. o.

Tarjáni Demeter hada *Szikszóra*, Kevy Miklós népe *Gesztylyre* szállott, s tavasz nyíltával szántottak, vetettek, házakat építettek maguknak, erősen fogadkoztván, hogy fejük feunállásáig tiszta szívből szolgálják a királyt és az országot. Az egri pása egyszer rájok üzent, hogy költözzenek el Szikszóról, de megféleltek neki mondván, hogy hamarább kimegy ő Egerből, »mert a hajdúk a hatalmas római császár hivei, és senkinék semmi kárt nem tesznek.«¹⁾

De azért a királyi biztosok — talán nem is ok nélkül — gyanakodtak rájuk, hogy titkon valamit forralnak és igen hívogatták be Kassára a kapitányokat, csak hogy onnan megüzenték nekik, hogy jól vigyázzanak magukra, mert le akarják tartóztatni őket. — Tarjáni Demeter néhány szekér búzával Rosnyóbánya felé igyekeztván, útközben 1607. ápril 17-én összetalálkozott egy régi ösmerőseivel és szóbeszéd közben »panaszkodott nagy panaszsképen, hogy mennyi sok számtalan felölök való híreket visznek hozzájuk, kik miatt ugyan elbulsultak és nem tudnak hová lenni«. Annak okáért nem is mernek bemenni Kassára, tartván attól, hogy az urak megfogadják őket, holott — úgymond — nem vétettek semmit, ellenkezőleg sokat szolgáltak a felséges római császárnak *oda be Erdélybe*, és mikor Bástát kiverték az országból, ők kétszer újra bevitték. Igaz ugyan, hogy Bocskay mellett az ország szabadságáért, hitükért, »és az idegen nemzettül az magyar nemzetnek becsületlenségéért és tiszteletlenségéért« föltámadtak, de mivel már az Úr Isten megadá a szent békességet, és a király arra ajánlotta magát, hogy mindeneket elfelejtven és megbocsátván kegyelmes urok lesz. — »mi is azért — úgymond — ő felségének és az országnak vérünk hullásával készek leszünk szolgálni, ő felsége is kegyelmes szemeit tarcsa rajtunk és az magyar nemzetet.«²⁾

Ez már igazi hajdú beszéd volt, Demeter uram jól értett

¹⁾ Orlé Miklósnak 1607. ápril 18., Putnokon kelt levele.

²⁾ *Orlé Miklós id. levele*. A mostani állapotokhoz képest nem ártana — úgymond — jó szót adni a hajdúknak, a kik, minthogy már szabadságukat helyre állították, tiszta szívből ajánlják szolgálataikat, és azt beszélük, hogy még atyáiktól sem hallották, hogy »teljességgel az római császár hadát derekasul megverték volna valaha«.

a szóhoz és tényleg oda concludált, hogy a míg őket nem bántják, ők sem bántanak senkit.

A szabolcsvármegyei hajdúság sem adott panaszra okot, jöllehet a királyi biztosok keresve keresték az ürügyet, hogy beléjük köthessenek. Többek között azzal is vádolták őket, hogy a rabló tatárokkal egyet értenek, de *Rákóczy Lajos* kállai kapitány, a kivel különben örökös pör-patvarban éltek; — megírta Kassára, hogy a dolognak éppen az ellenkezője áll, mert a hajdú vitézek a Duna-Tisza közit egész Bácsmegyéig bekalandozták, hogy a tatárookra rá öklelhessenek. Mint hogy pedig az ország különböző részeiben, jobbára a török hódoltság szélein, kisebb-nagyobb csapatokban kóborló zsákmányos hajdúk a maguk fejétől semmit sem mertek indítani: a rend és belső nyugalom — persze csak a viszonyokhoz képest — rövid idő alatt helyre állott volna, ha a királyi biztosoknak különösen *Dóczy András*-nak oktalan és erőszakos eljárása a Tiszántúl lakó hajdúságot föl nem lázítja.

Mert a helyett, hogy bevárták volna, míg az országgyűlés Bocskay adományainak ereje nagy erőtelen volta felett határoz, *Kállót és Hatházát* hatalmasan elfoglalták, megparancsolván a tokaji és kállai vitézeknek, hogy kergessék és fogdossák az ellenszegülő hajdúkat, kiknek kapitányai a budai basával titkos összeköttetésbe lépven, elhatározták, hogy a bécsi békekötést felbontják és soha többé német fejedelmet nem uralnak, mert a basa is arra oktatta őket, hogy ne legyenek *cakok* és viseljenek gondot az országra, jusson eszükbe, hogy »megesküött egynehányszor immár az német nemzetség az magyaroknak, de sohult nem olvassuk azt az írásban is, hogy igazán megállotta volna, . . . hanem mind ez ideig hitetlen volt és ennek utánna is az léssen.«¹⁾ Az 1607. évi hajdú-lázadás keletkezése, célja és lefolyása eléggé ösmeretes, nem akarom tehát ismételni, a mit erről rajtam kívül mások is elmondtak és csak a lázadás történetében eddig még föl nem használt levéltári adatok közlésére szorítkozom.

A hajdúk Szabolcsvármegyében, *Nádudvarnál* október vége felé gyülekeztek össze és minekutána *Nagy Andrást*

¹⁾ *Hadtörténelmi Közlem.* IV. 234. Nagy András-levéle. *Orsz. Ltár.*

kikiáltották generális főkapitánynak¹⁾ november 2-án megindulván Diószegnek tartottak. Már akkor Bécsben is értesültek a támadásról, és azt beszélték, hogy 5000 tatár jár velük, sőt az egri törökök is nagyban készülődnek.²⁾ A végvárok kapitányai kémekeket küldöztek szét minden irányban, de biztos tudósítást nem kaptak a hajdú sereg mozdulatairól. *Pogrányfi Benedek* november 1-én úgy volt értesülve, hogy a hajdúk Nádudvarról, vagy Érsekújvár felé, vagy a Dunántúlra Nádasdy Tamás és Hagymássy Kristóf ellen indulnak. *Szolnoknál* fognak átkelni a Tiszán és Pesten határozzák el, hogy Kőszegnek avagy Sopronnak tartsanak-e? Ha a Dunán át nem kelhetnek, akkor egyenesen Újvár ellen jönnek. — A vitézlő rend nagyon fizetetlen, a mi annál veszedelmesebb, mert a környék rakva van hajdúsággal.³⁾ *Thury Ferencz* november 9-én azt írja Thurzó Györgynek, hogy Némethy Gergely tizenhatod magával Budára ment, a basa 4 hajdú kapitányt zálogban fogott.⁴⁾ *Szerencséről december 14.* Czobor Mihály értesíti Thurzót, hogy Báthory a hajdúkkal frígyet vetett és a rendek a kapitányokat is meghívták a szerencsi tanácskozásra, de mikor látták, hogy a levelet Forgách, Alaghy és Daróczy írta alá, felzúdultak és azt kiáltozák, hogy nem teszik le addig a fegyvert, míg a directiot Homonnay Bálint kezébe nem adják, mert őket ugyan sem ördög sem ember az egy Homonnayn kívül — nem szállíthatja le. A rendek azt végezték, hogy találjon hát módot Bálint úr a hajdúk lecsendesítésére, Czobornak is az a véleménye, hogy egyezkedni kell velük, mert a török áll a hátuk megett.⁵⁾

Homonnay Bálint, könnyen lelkesedő, heves véralkatú ember létére, úgy látszik, mindenre ajánlotta magát, de később igen megharagudott Thurzó Györgyre, a ki Mátyás főherceget ebben az értelemben informálta, mert csak nem ment el az esze, — úgy mond — hogy arra kösse magát, a mi lehet-

¹⁾ Debreczen város jegyzőkönyvéből.

²⁾ Kollonics levele Bécsből, 1607. nov. 5. *Thurzó-ltár Árvában.*

³⁾ *U. o.*

⁴⁾ *U. o.*

⁵⁾ Thurzó levéltár Árvában.

len, »pór, paraszt, pajkos, pandur, gazemberekkel nehéz embernek megalkudni.«¹⁾

A régi hajdú városok levéltáraiban az 1607/8. évi lázadásra s általában ez időszak történetére vonatkozólag adatok nincsenek, még szerencse, hogy annyi bujdosás, háború és más viszontagság alatt Boeckay fejedelem adományleveleit esodálattosképen meg tudták őrizni. Debreczen város 1608. évi jegyzőkönyvében, a könyv táblájának belső lapján a következő feljegyzések olvashatók:

»*Memorialia*. Az hajdúság 1607. esztendőben 25. októbris úgymint (?) Nagy Andrászt kiálták fel.«

»Anno 1608. Báthory Gábor uramat ő nsgát 6. februarii az hajdú vitézek vitették fejedlemmé.«

»18. februarii. Báthory urunk küldött Nagy Andrásnak zászlót, botot, lovat, ezüstös szerszámával Bethlen Gábor uram által.«

Mikor Báthoryt *Elek János* vice generális hajdúi bevették Erdélybe, Nagy András kint maradt és seregével Debreczenbe szállott. A vitézek nem igen respectálták a polgárok privilegiumait, mert a városi tanács azon panaszkodik, hogy mióta »az Úr Isten az hadakat rajtunk tartja, szabadságunkkal úgy mint kellene nem élhetünk, sőt estvétől fogva virradtig azután estvéig mint érhecsük meg az időt és mi eshessék rajtunk nem tudgyuk.« Szabolcsvármegye levéltárában a hajdú-lázadás történetére csak egyetlen egy — az igaz, hogy fontos — oklevelet találtam, mely a Fátrán innen lévő vármegyék 1608. április 19-én *Szikszón* tartott gyűlésének végzéseit tartalmazza, Homonnay Bálint neve és pecsétje alatt.

Tudjuk, hogy a hajdúság ebben az időben már két pártra szakadt. Nagyobb részük Báthory Gáborhoz szegődött, a ki, minekutána erdélyi fejedlemmé választották, végkép magához esatolta őket s a generálisokat miskolczi Nagy Andrászt és Elek Jánost »nagysájos« titullussal köváras urakká, tanácsosokká tette, kisebb részük pedig Magyarország hűségére tért. Ezek azt követelték, hogy a rendek az országhoz való

¹⁾ Orsz. Levéltár. Missiliák.

Hűségükért és sok jó szolgálatukért különös jutalmat és mellé hitlevelet adjanak nekik arról, hogy a Boeckaytól adományozott jószágokhoz épen olyan igazságuk legyen, mint a többi hajdúknak. Homonnay tehát, a szikszói gyűlés fölhatalmazása folytán, biztosította a vitézeket, hogy az ország nem csak hogy megvédelmezi őket azokban a jószágokban, »kiket — úgymond — szegény meghalt fejedelem adott volt közönségesen az egész hajdúságnak« — de annak felette még *Polyárit* és *Szent Margitát* is nekik adja. Továbbá, hogy a lázadásban való részvételükért senkitől semmi bántódásuk nem leszen, kivéve ha valami oly czégéres vétet követtek volna el, mely Isten törvénye és a keresztény rendtartás szerint méltó büntetést érdemel. Egyébképen becsületök meg legyen mindenektől. — Annak okáért tehát tüstént leszálljanak, szétoszoljanak és rendelt lakóhelyükön békességben maradjanak, megnyughatván abban is, hogy mikor az országnak vitézlő népre lesz szüksége, nem fognak elfelejtkezni róluk.¹⁾

Fölöttébb jellemző, hogy Homonnay Bálint a Boeckayféle adományos jószágot a hajdúság *közös tulajdonának* mondja, holott kétségtelen — tudnia kellett azt neki is — hogy a fejedelemnek 1605. december 12-én kelt donatiója, — mert a levél okvetetlenül erre czéloz — csak bizonyos számú, névszerint felsorolt kapitányok alatt lévő hajdú vitézek javára szolgált, a kik, minekutána állandóan letelepedtek, *kard számra* felosztván maguk között a privilegiált földet, illetőleg az egész területnek művelés alá fogott bizonyos részét, mert az erdőt, legelőt és kaszálót közösen használták — a maguk osztályrészét, ép úgy mint az ország más adományos nemesei, minden megszorítás nélkül, kizárólagos tulajdonjoggal bírták.²⁾

¹⁾ Eredetiye Szabolcsvármegye levéltárában *fasc. 26. nr. 8.*

²⁾ A hajdú-birtok jogi természetére nézve fölöttébb érdekes *Csanády Sámuel* főkapitánynak 1708. február 22-én Kerekiben kelt levele, melyben a hajdú-földek új felosztása alkalmából, Szabolcs városnak többek között ezeket írja:

»Mind azt megmutattuk, hogy az fejedelmektől és királyainktól adott privilegiumaink nem *realek* s per consequentem nem Communitásé, kik mint mások in concreto csak egy nemes embert representálnak; hanem *personalek* és azon 9254 gyalog hajdúknak és különösen a

Az 1607. évi lázadásban az ország valamennyi hajdúját részes volt, de a szerencsi táborban, 1608. ápril 12-én kelt egyezség tulajdonképen csak a Bocskay-féle kiváltságos hajdúk jogait és szabadságát biztosította. Báthory Gábor azonban, fogadása szerint, a többiről is gondoskodott, letelepítvén őket a maga birodalmában, jobbára Várad környékén, a *Sárvéren* meg a *Nyírségen*, legfőképen az ecsedi vár tartományában. A kállai hajdúk is az ő hívei voltak, de a várban királyi őrség tartózkodott és gyakran kardra került a dolog közöttük, míg végre a fejedelem a maga vitézeit átszállította *Böszörménybe*, százezer frtban inscribálván nekik a várost és a hozzá tartozó *Pród* falut. Az 1609. szeptember 13-án Váradon kelt eredeti adománylevél Böszörmény város levéltárában őriztetik.¹⁾

Báthory nagyon kedvezett a hajdúknak, mert szüksége volt rájuk, nem csak hadi vállalataiban, hanem többször saját lázadó alattvalóival szemben is. Annak okáért sok mindent elnézett nekik, s mikor Szabolcsvármegyével és a végvárak kapitányaival összetűztek, vagy volt igazságuk vagy sem, rendszeren pártjukat fogta. Ennek az lón a következése, hogy a király birodalmában lakó vitézek is inkább ragaszkodtak hozzá mint a maguk előjáróihoz s ügyes-bajos dolgaikat nem Kál-lóba vagy Kassára, hanem többnyire Nagy Andrásához, *Bajom* várába vitték, a ki fölhasználván a kedvező alkalmat, szép szóval, rábeszéléssel, erőszakkal Báthory hűségére térítette őket, a szoboszlai és polgári hajdúkat pedig — a kik nem akartak elpártolni Magyarországtól — állandóan üldözte. De

Szoboszlón megtelepedett lovas vitézeknek *singillatim* adódott, melybül világosan kisé, hogy a szerint minden vitéznek maga tulajdona az, a mi nekie . . . adódott és azon kinek-kinek maga tulajdon saját dispositója is vagon- stb. Panaszokdík, hogy a hajdúknak eddig is elég bajok volt már a szellérekkel és jövevényekkel, a kiknek sem földet nem adtak, sem kiváltságokban nem részesítették őket, most pedig a szoboszlai nemes tanács »azon lármás jövevényeket maga condonatarinsuivá teszi és diesőségesen régi eleinktől s atyáinktól conservált *personalis* condonatióinkat s privilegiumunkat a kívánt *realitásra* fogja húzni.« (H.-Szoboszló város levéltárában.)

¹⁾ Ugyanott őriztetik Bethlen Gábornak, 1626. február 25. Kassán kelt, pergamentre írott, függő pecsétetes privilegiuma, melyben Báthory donatióját átírja és megerősíti.

az is gyakran megtörtént, hogy mikor a fejedelemnek nagyobb számú katonaságra volt szüksége, az erdélyi hajdúk beköbölték Szathmár-, Szabolcs-, Bereg- és Ugocsavármegyét s a magyar király híveit — parasztot és nemeset egyaránt — »kardok kivonása alatt megesküdtetvén«, Báthory Gábor hatalma alá kényszerítették.

Szabolcsvármegye közönsége 1610-ben *Farkas Istvánt* követségbe küldvén a királyhoz, legelsőben is arra kérte ő felségét, hogy az erdélyi fejedelemmel complanálván a dolgot, »mindeneket, az kik az erőszakkal elvett hitnek kötelesek, kegyelmesen szabadítson fel«.

Az utasítás 3., 4., 6. és 8. pontja szintén a hajdúktól szenvedett sérelmek orvoslását sürgeti. Többek között azt is kívánták a rendek, hogy Báthory az ecsedi jószágban lakó hajdú vitézeket szállíttassa át a maga birodalmába, mivelhogy azok útonálló, dúlók és rablók s nemesak hogy a törvényszékre igyekező nemes embereket feltartóztatják, de még a király *postáját* is megfosztják a lovától. De legjobban az fájt a rendeknek, hogy a hajdú vitézek négy vármegyéből, főkép pedig Szathmárból »egynehány száz kapuig való jobbágyságot« erővel a maguk jószágára hajtottak, mely vakmerő cselekedetük által úgy az illető földesurakat, mint az országot felet-több megkárosították.¹⁾

Szabolcsvármegye ez alkalommal Báthory Gáborhoz is küldött követeket: *Kende Tamás* és *Kan Gáspár* személyében, azt kívánván a fejedelemtől, hogy mivel a hajdúk szüntelenül állják az utakat, kíméletlenül verik, vagdalják, kergetik a járókelőket, különösen a király postáit, »kik által az közönséges jó segítettik:« parancsoljon rájuk keményen, patens levelei által, hogy szünjenek meg az efféléktől, avagy szabadítsa föl a vármegyét, hogy úgy bánhassék velök, mint más gonosztevőkkel. — »Mely méltó kívánságainknak ha nem állana ő felsége és az sok nehézséget rólunk el nem venné, az kassai transactióhoz tartván magunkat, készebbek vagyunk mind kicsinytől fogva nagyig ez minket megháborgatóinkon és sza-

¹⁾ Szabolcsvármegye levéltárában *fasc. 28. nr. 11.*

badságunk rontóinkon (így!) élni-halni, hogysen ezeket az fogyatkozatásokat tőlük elszenvadni.¹⁾

Ilyen sötét fellegekben támadt az a nagy fergeteg, mely 1611-ben Erdélyt elborította és kevésbé mult, hogy önállóságát a hajdúszabadsággal együtt végkép el nem sepette.

Ebben az időben titkon, vagy nyilván, már az egész hajdúság Báthory Gábort vallotta urának és Nagy András rabló csapatai a Tisza menti vármegyék nyugalmát teljességgel fölzavarták, sőt Havas-Alföldét elpusztítván, Lengyelországba is beütöttek. Minthogy pedig az erdélyi fejedelem megbuktatását az udvar már elhatározta, de ezt bizonyos okokból még titkolni kellett és sokkal tanácsosabb volt a hajdúság megbüntetésének színe alatt indítani meg a Báthory ellen tervezett hadjáratot: Mátyás király 1611. május 10-én kelt levelében — előre bocsátván, hogy minő veszedelem fenyegeti az országot a hajdúk féktelensége miatt — megparancsolta Forgách Zsigmond kassai kapitánynak, hogy a nádorral, a lengyelekkel s az oláhországi vajdával egyetértvén, támadja meg és tegye semmivé a hajdúságot.²⁾

De Forgách támadása tudvalevőleg kudarcot vallott, mert Nagy András és a Bárczaságról hazafelé igyekező többi kapitányok, a tiszalöki táborban 1611. július 5-én — látván, hogy a vármegyék és a végbeli hadak minden oldalról körülvették őket, kiváltképen pedig attól tartván, hogy a kassai generalis, ígérete szerint, védtelenül hagyott lakhelyüket elpusztítja, családjukat kardra hányatja, — *Fekete Péter* szoboszlai kapitány indítványára, kényszerűségből — letették ugyan a fegyvert és elfogadván a nádor által elibök szabott kemény föltételeket — hűséget esküdtek a királynak, de később, a legnagyobb veszedelem pillanatában, visszapártoltak Báthory Gáborhoz és jórészt nekik tulajdonítható, hogy az erdélyi vállalat Forgáchékra szégyennél és kárvallásnál egyebet nem hozott.

A támadás végső epizódjára vonatkozik Gábor fejedelemnek 1611. október 11-én kelt levele, melyben Nagy Andrást a történekről következőképen tudósítja:

¹⁾ *U. o. fasc. 28. nr. 12.*

²⁾ Másolata a Thurzó levéltárban. Árvaváratján.

»Immár Istennek kegyelmességéből ez mai nap ide *Colaspárra* érkezvén, kgdnek bizonyos hírt ílyot írhatunk: Az Úr Isten az mi ellenségünköt az mellénk rendeltetett török s tatár segítség által annyira megszegényítettte s megverte, azt kgyelmed nyilvánssággal elkihethi. Sorbán és Forgách csak egy lovon szalattanak el, az több hadai és gyalogi széllel az havason budosóban vadnak, de mint szalathassanak nem tudjuk, mert török és tatár mindenütt az hátán vagyon, az föld népe túl is vadássza őket, innen is, az egész székelység mindenfelé nyomokban vagyon, sőt annyira jutott dolgok, több másfél ezer gyalognál folyamodott a mi kegyelmességünkhöz, azokat kegyelmességünkbe vették s minden órában ide várjuk. Mi is azért soká nem késvén, hanem itt gyűlést celebráltatván elsőben, mentest megyünk odaki, itt benn az állapotot helyben hagyván, előttünk álló dolgokhoz látunk. Kegyelmed ez idő alatt legyen szorgalmatos vigyázásban, főképen Máramaros felé, mert Rákóczy Lajos nem sokad magával arra szalad. Rédey uramnak is írunk fölöle, kgltek is mindenütt kergettesse, ölesse, vágassa, el ne szaladjanak, azt kgd mindenfelé bátorságosan megírhatja. Az nemesség ölésének, vágásának, azonképen az szegénység fosztogatásának kgd békét hagyasson, sőt az Tiszán innéd való földnek és népnek szintén olyan oltalommal legyen mint az magunk országának, *mert ezt az földet nem különben tartjuk mint sajátunkat.*¹⁾

De a fejedelem parancsa későn érkezett, mert mialatt Forgách összes hadseregével Szeben ostromára indult, azalatt Magyarországon kitért a második hajdú lázadás, melynek borzalmairól a vármegyéknek Thurzó György nádorhoz küldött jelentései megdöbbsentő képet nyujtanak. Részben ennek is tulajdonítható, hogy a nádor, Forgách kudarcza után, az udvari párt ellenzése daczára, sőt a király beleegyezése s javallása nélkül, alkudozni kezdett Báthoryval s az év végén fegyverszünetre léptek. A tokaji szerződés értelmében a hajdúk is kegyelmet kaptak, de a fejedelem és a nádor előbb jól megtizedelték őket, a pórokat és jobbágyokat kikergetvén közzülök, sőt a nádor csak azokat ösmerte el igaz hajdúknak,

¹⁾ Az árvai levéltárban. Másolat.

a kiknek Bocskay levelet adott, megeskötöttvén őket fejenként, nem úgy, mint annak előtte csupán a kapitányokat — hogy ezután szabadságuk, életük és jószáguk vesztese alatt soha többé fel nem támadnak, a Kunságot, Jászságot és többi elfoglalt birtokot visszaadják s minden dolgaikban a király után elsőben a nádortól, azután a kassai generálistól függjenek. Kikötötte, hogy az igaz hajdúság *Polgáriban, Nánáson, Hatházán, Szoboszlón, Vámospéresen* lakják s a máshelyen lakozók közönséges paraszt számba menjenek. A ki a föltételeket el nem fogadja, tüstént kitakarodjék a király birodalmából.¹⁾

De mielőtt Mátyás, a nádor előterjesztése alapján, a hajdúk jogait és kiváltságait megerősítette volna, Szabolesvármegye az 1613. évi pozsonyi országgyűlésre küldött követe által azt indítványozta, hogy a hajdú szabadság végkép eltöröltessék.

»Az nemes ország megemlékezhetik arról — így szól a *Kécsy András* alispánnak adott feletőbb érdekes követ utasítás — immár ez egynehány esztendőben az hajdúság miá minemű nagy hirtelen való veszedelmek lettenek országunkban, ez okon, hogy egymáshoz közel-közel való városokban, úgymint *Beszterményben, Hatházán, Polgárban, Nánáson, Szoboszlón, Kabán, Szent-Margitán, Ujfaluban, Diószegen, Nagy-Létán, Ámosdon, Bagamérban, Vámos-Péresen, Kis-Marján* és egyéb helyeken, kiben ezren, kibin hétszázan, kibin négyszázan laknak, mingyárást egybe rohannak és nagy iszonyú rontásokat, pusztításokat, prédálásokat cselekesznek s most is békeségesen nem járhatni töllik az útakon, mivel tolvajlani és útat állani kijárnak: az mi követünk instálljon az országnál, hogy ő felségét találják meg ez dologrul, hogy ő felsége oszlassa el őket és tegye jobbágyokká, mert az ő szabadságok miá az ő fsge adaja igen megkisebbedett, ha pedig jobbágyokká teszi ő fsge, tehát az ő fsge adaja megöregbedik és az közönséges békeség is inkább megmaradhat országunkban.«

»Item. Ugyanazon városokon lakozó hajdúság most is azt cselekszi, hogy buzát, barmot, juhot, lovakat elorozván

¹⁾ A »Hadtörténelmi Közlemények« VI. k. 83. l. Tévédésből az 1608. évi iratok között.

szekerekre szereznek ötven és hatvan szekérrel is és feleségestül az török közé viszik és úgy kereskednek afféle dult és orzott marhákkal és úgy táplálják a mi ellenségeinket. Ő felsége kegyelmesen provideáljon, hogy azoknak az hajdúknak efféle kereskedések ne legyen szabad és országával egyetemben rendeljen ő fsge oly articulust, hogy erőssen büntetődjenek meg és oszlattassanak el imide-amoda jobbágyoknak.«

Végül azt kívánták, hozassék törvény, hogy mindazon urak és nemesek, a kik hajdúkat tartanak vagy pártfogolják őket, keményen büntetődjenek, mert mikor háborúság támad, a hajdúk elárulván gazdáikat, ismét csak a nemességet rabolják.²⁾

Szabolesvármegye indítványára II. Mátyás királynak 1613. április 1-én Pozsonyban kelt kiváltság- és adománylevele lön a felelet, melynek ereje által a hajdú vitézek Szoboszló, Nánás, Hatház, Vámos-Péres és Polgári birodalmában megerősítettek, a következő föltételek alatt: 1. hogy a szent koronának, Mátyásnak és az utánna következő magyar királyoknak fejenként hűséget és engedelmisséget fogadjanak, 2. hogy reversalist adjanak arról, hogy akár a király, akár a nádor, vagy a felsőmagyarországi főkapitány rendeletére, lovakon és jó hadi készülettel táborba szállván, minden ellenség ellen 2 hónapon keresztül a maguk költségén, azután pedig a meddig a szükség kívánja 3 frt és 50 cénár havi zsoldért híven szolgáljanak, 3. hogy minden dolgaikban az országgrész főkapitányától és utánna a szathmári, kálai és tokaji főkapitányoktól függjenek, kihágásaikért való büntetésüket, valamint szabadságuknak és jogaiknak oltalmazását ezektől várván. — A sérelmes ítéletet az országkapitányához és a kassai hadi törvényszékhez fellebbezhessék.³⁾

¹⁾ Szabolesvármegye levéltárában *fasc. 31. nr. 3.* A szabad hajdúk tartását az 1613. évi 22. t. czikk el s tiltotta. — Az utasítás föltételek érdekes, különösen a Báthoryval való viszonyra, a megyei hadak s a várak állapotára nézve. A követnek azt is fel kellett panaszolni, hogy több Szabolesvármegyei község, — úgymint *Ladány, Nádudvar, Hegyes, Kaba, Szoboszló, Polgári* stb. harminczadjat és ingyen munkáját az erdélyi fejedelmeknek szolgáltatja.

²⁾ Az eredeti oklevél Hajdúvármegye levéltárában őriztetik.

Mátyás király adománylevelével és Bethlen Gábor erdélyi fejedelem trónfoglalásával illetőleg a nikolsburgi békekötéssel megkezdődött a hajdúság állandó letelepedésének és szervezkedésének kora, melyet lassan-lassan a társadalomba való beolvadás követett.

A hajdú városok szervezetének és belső rendtartásának alapját Forgách Zsigmond vetette meg, a ki, mint kassai generális, 1613 június 4-én, a vámos-péresi kapitánynak az alább következő utasítást adta:

1. Hogy az alatta való vitézeket mindgyárást *tizedenként*¹⁾ beirassa és olyakat be ne irasson az kik miatt szomszéd nemes emberekkel vagy urakkal háborúság következhetnek, hanem olyanokat, az kik Boeskay támadásától fogva zászlók s kapitányság alatt laktanak.

2. Hogy ha valamely úrnak avagy nemes embernek jobbágya közikben szöknék törvény szerint kiadassák.

3. Hogy az alatta való vitézeket oly fenytékben tartsa, hogy lopást, tolvajlást, csatázást senki feje vesztése alatt ne merjen próbálni, az ki pedig azt cselekedné, az kapitány tartozék mindgyárást megfogni és törvény szerint kedvezés nélkül megbüntetni.

4. Az ki az kapitányra támadna efféle latroknak fogásáért, kergetéséért s büntetéséért: az régi vitézről rendnek törvénye szerint mindgyárást feje essék el érte.

5. Hogy pedig az kapitánynak törvény és igazság szolgáltatásában jobb módgya lehessen, maga mellé 12 főlegényt esküttessen az törvényeknek meglátására. Ha pedig valamelyiknek súlyosan teczenék az törvény, minékünk úgymint kassai generális kapitány széki eleiben hoztassa és minden törvénynek itt szakadgyon vége.

6. Az mi vérbírság esik 12 frtig az törvényszékeken, harmada az kapitányé, két része az törvénytevéké legyen.

7. Az kapitány pedig tartozék az hol valahol valami latrokat hall, felkerestetni s megfogatni és törvény szerint megbüntetni.

8. Az kapitánynak nagy gondgya legyen arra, hogy jól

¹⁾ A legújabb időkig minden hajdú város 6 tizedre volt felosztva.

vigyáztasson az helyre, főképen ha valami gonosz hírek történének, meghitt embereket tartsanak, az kik az török felől való híreket igazán meghozzák. Az hódoltság helyeken lévő bíráknak fejekre megparancsolja, hogy az török felől való híreket igazán meghozzák minden időben és ha mi oly hírek lesznek, minékünk kassai generális kapitánynak az kapitány őjjel-nappal értésünkre adgya.

9. Az kapitánynak gondgya legyen arra is, hogy minden hadnagy és tizedes az ő alatta valóival meg legyen és jó fegyvert tartsanak, hírek nélkül pedig széllel ne bujdossanak.

10. Mikor innen megírjuk, hogy felüljenek, mindgyárást készen legyenek és fölüljenek és oda várjanak bennünket az hová mi megírjuk nekik.

11. Ez után pedig senki feje vesztése alatt, mi hírünk, akaratumk nélkül zászlót ne emeljen, kapitánt ne válasszon, hanem abból mi töllünk és mi utánunk való kassai generálisoktól várjon.

12. Az mikor pedig kálai kapitány és tokaji kapitány uram *Fekete Péter* uramat megtalálják valamely hírekhez képest, ottan mindgyárást felüljenek egymást értvén és megsegítvén egymást, ha az szükség kívánnya. Hírt adván pedig *Fekete Péter* uram az több kapitányoknak, azok is tartozzának fel ülni az alattok valóival együtt és ott szolgálni az hol kívántatik. Az ki pedig vonogatná magát és föl nem ülne, tisztit vesztesse el az kapitány, az alatta való pedig fejével érje meg.

13. Az ki pedig lütek ellen, titkon vagy nyilván más pártra practicalna és árultatást akarna indítani, az olyan mindgyárt megfogattassék és Kassára felküldessék és minden marhájában zsákmán vettessék és soha semmi nemzete se lakhassék az hajdú vitézek között többé.

Végezetre az kapitány böcsületesen viselje magát és az alatta valókat is böcsületesen tartsa és jó vigyázásban legyen az mint vitéz kapitány emberhez illik, szegénynek-boldognak egyaránt igazságot szolgáltatasson Isten szerint.¹⁾

¹⁾ Az vámospérechy kapitán instrukciója, mihez tartsa magát alatta lévő hajdú vitézekkel edgyütt. *Hajdúcármegye levéltárában.*

A vámos-péresi kapitány utasítása zsinór mértékül szolgálhat a hajdúság általános szervezetére nézve is, mely úglátszik eleinte alig különbözött a végvárakban lakó vitézlő rend hadi szervezetétől. A kapitányok az első foku igazság szolgáltatás jogát önállóan gyakorolták és kizárólag a kassai generalis hatósága alá tartoztak. Mert Forgách Zsigmond nem tartván czélszerűnek, hogy a kállai és tokaji várparancsnokok beleavatkozzanak a hajdúság belső ügyeibe, hatáskörüket annyira megszorította, hogy az utasítás értelmében a vitézekkel közvetlenül nem is rendelkezhettek, hanem Fekete Pétert kellett megkeresniök — a ki úglátszik első volt a hajdú kapitányok között — hogy szükség idején felültesse őket. A városok önállóságainak kifejlődését ez a körülmény nagyban elősegítette. A XVII. század első felében már minden községnek szabadon választott rendes tanácsa volt, mely az ügyeket a kassai főkapitánytól és a hadi törvényszéktől függetlenül igazgatta. Megmustrálta és szigorú fenyítékben tartotta a vitézeket, gondot viselvén arra, hogy lovuk, fegyverzetük legyen és a kapitány tudta nélkül a városból ki ne menjenek. Őriztette a kapukat és kerítéseket, üldözte a gonosztevőket és azok pártolóit, szabályozta a gazdasági és birtokjogi viszonyokat stb. stb., halálos ítéletet hozott, kegyelmet adott, a mint ezt Szoboszló városnak 1629-től fogva fennmaradt jegyzőkönyvei, kiváltképen pedig a polgári hajdúknak 1643-ban alkotott rendkívül érdekes statutumai bizonyítják.¹⁾

A hajdú kapitányokat rendszerint a kassai generalis nevezte ki, de gyakran önhatalmulag ezeket is a község választotta, épen úgy, mint a magistratus más tagjait, az esküdteket vagy assessorokat — a kiknek fele *Polgáriban* minden év szent György napján kilépett a tanácsból, — továbbá a hadnagyokat, tizedeseket, város-gazdákat, vásárbírákat, *fürmendereket* vagy népszónokokat. Ezek régen a felsőbb helyről jövő rendeleteket s a tanács végzéseit magyarálták és minden ügyes-bajos dologban szószóllói voltak a népnek, de már a mult század közepe óta olyan inspector-féle hivatalt

¹⁾ L. a *Függelékben*.

viseltek, felügyelvén az egyház és iskola érdekeire, a város szolgálaira, a határookra, tilalmasokra stb.

A Szabolcsvármegyében megtelepedett hajdúk jobbára református magyarok voltak. A mi idegen elem — rácz és oláh — akadt közöttük, az úgy látszik, már kezdetben kivétel nélkül Dorogra szállott, melynek egyik kapitánya 1666-ban is, bizonyos *Penics Száva* nevezetű rácz ember vala. A bősziörményi ráczokról a hagyomány azt tartja, hogy *Vádról* telepedtek a városba és Thököly idejében együtt harcoltak a *karuczok ellen* és azóta neveztetik a város *Rácz-Bősziörménynek*. De erre nézve már téved a jegyzőkönyv, mert kétségtelen, hogy a név sokkal régibb, mivelhogy a ráczok *Brankovics György* despota régi jobbágyai voltak és a hajdúk már ott találták őket. A görög-katholikus ruthének és tótok a XVIII. század elején költöztek Bősziörménybe, de sem földet nem kaptak, sem kiváltságokban nem részesültek. Minden hónapban adót kellett fizetniök.¹⁾ A dorogi hajdúk a mult század folyamán már úgy elmagyarosodtak, hogy csak az idegen hangzású nevek — Sotyák, Hadzsi, Szimó, Gyura, Maxin, Petkó, Patrus, Puhár, Sztojko, Atyim, Szoporán stb. — kiváltképen pedig a rácz és oláh nyelven való isteni szolgálat őrizték meg és tartották fenn közöttük az idegen származás emlékét.

Az egyházi szertartásra vonatkozólag a város privilegium és okleveleinek 1732-ben készült összeírásában a következőket olvashatjuk:

»Vagyon a régiségtől consumáltatott rácz és oláh nyelven calóknak templomban való szolgálatoknak rendinek Vasárnap és ünnep napokon melyik pap szolgáljon s mikor, arról való levél.«

Említi még a lajstrom a ritus ügyében kiadott királyi resolútiót, de sajnos, sem ez, sem pedig az oltári nyelvet szabályozó rendelet nincs meg a levéltárban.²⁾

A hajdú városokban már a XVII. század első felében virágzó egyházközségeket találunk. A praedikátorokat minde-

¹⁾ H.-Bősziörmény város jegyzőkönyvéből. Az 1748. évi jegyzőkönyvben azt olvassuk, hogy az oroszok Lengyelből, Beszkidről, Dorogról költöztek a városba, azelőtt 40 esztendővel.

²⁾ H.-Dorog város jegyzőkönyveiből.

nütt nagy becsületben tartották és megélhetésükről tisztességesen gondoskodtak. Polgáriban p. o. 125 frt készpénz fizetést, 50 köből búzát, 25 köből árpát és kölest, 16 szekér tüzi fát, 200 kéve nádat s egy verő dísznót adtak évenként a papnak. Ezen kívül a város határában, ott, a hol legjobban szerette, 12 kaszaalja szénafüvet választhatott magának, a község megmunkálta és betakarította. Mikor még kevés frústudó ember akadt a hajdúk között és a notariust — ha szinte arra való volt volna is — nem bocsátották ki hosszabb időre a városból, rendszeren a papot meg az iskola mestert küldötték az országgyűlésre. Ilyen alkalommal a praedikátornak fuvart és Polgáriban 1 frt diurnomot, a tanítónak pedig 50 pénzt adtak. A hajdúvárosok külön-külön 2 követet választottak, a mint ez Forgách Zsigmond nádornak, illetőleg az országrendeknek 1620. július 20-án a besztérczebányai országgyűlésen kelt leveléből is kitűnik: »Mivel azért mindenkor a kegyelmek meg-nemesítése idejétől fogva a gyűlésekben jelen kellett követeiknek lenni . . . ez jelen gyűlésre meghitt fő attyokfiait választván kgltek minden városokról kettőt-kettőt, kültön-küldjön ide Besztérczebányára.«¹⁾

A parasztnak is jó dolguk és bizonyos tekintetben kiváltságos helyzetük volt a hajdúságon, mert eleinte sem dézsmával, sem füstpénzzel, sem úr dolgával nem tartoztak és legfeljebb a kapitánynak szolgáltak hetenként 3 napot, a mint ezt Polgári város statutumai bizonyítják. Bátran föltehetjük, hogy másutt is hasonló kedvezésekben részesítették őket, mivel a munkáskézre általános szükség volt. Polgáriban a parasztok harmadában szántották-vetették a földet, halászhattak-vadászhattak tetszésük szerint, annyi megszorítással, hogy a fogás egy részét — 12 frt bírság terhe alatt — a város piacznán tartoztak eladni.

Ennek tulajdonítható, hogy a Szabolcsvármegyei jobbágyok valóságos *Elhívádonak* tartván a hajdúságot, úgy szólnak

¹⁾ Eredetije Hajdúvármegye levéltárában. Megjelent nyomtatásban is, *Silye Gábornak* Hajdúvármegye történelmi viszonyairól írott tanulmányában (*Hajdúvármegye Leírása*. Szerkesztette: Dr. Varga Gejza. Debreczen 1882.)

nap-nap mellett szökdöstek oda, földesuruk nagy bosszúságára, mert a vitézek nem respectálván az ország törvényét, még fegyverrel is megoltalmazták a szökött jobbágyokat és kivonták magukat a vármegye bíraskodása alól, mondván, hogy nekik csak a kassai generális parancsol. A szabolesi nemesség panaszt emelt ellenük az országgyűlésen s ennek következtében Thurzó György nádor Pozsonyban, 1614. július 20-án kelt nyílt levelében megmagyarázta a hajdúknak, hogy minden nemes embernek vármegyéje és bírása szokott lenni, minthogy pedig ők nemes személyek, úgy viseljék magokat, a mint az ország törvénye és a nemesség állapota kívánja. »Annak okáért nádor ispánságbeli tisztünk szerint ő felsége nevével is hadgyuk és parancsoljuk nektek fejenként erőssen, hogy valamely úr avagy nemes ember afféle futott jobbágyát és szökött szolgáját köztetek megtalálandja és kezéhez kiadni, avagy jószágában vissza menni kívánja, meg ne tartóztassátok, hanem békével mindennemő marhájjával egyetemben bocsássátok. Magatok pedig az vármegye ítéleti és bírósága alatt az régi nemeseknek szokása és országunk törvénye szerint legyetek, úgyhogy mind nektek azok ellen, az kik ellen valami panaszokdástok avagy pörötök volna, törvény szerint az igazság kiszolgáltassék, mind pedig az mikor ti citáltattok, avagy valaki közületek citáltatik, hasonlóképen az vármegye bírái előtt törvényt állani tartoztatok.«¹⁾

De a nádor parancsának, úgylátszik, kevés fogantja volt, mert később külön törvényt kellett hozni arról, hogy a felső-magyarországi hajdúk, más nemesemberek példájára, mindenütt azon vármegye hatósága alá tartozzanak, melynek területén lagnak.²⁾

A törököknek is sok panaszra adtak okot a hajdú vitézek, mivelhogy a fennálló békeség s a kassai generálisok szigorú tilalma daczára a végeken folytonosan csatáztak, ámbátor legtöbb esetben nem ők támadtak és csak vissza verték, megtolták az ellenség rabló beütéseit. De a basák a béke megszegését emlegetvén, meghüntetésüket követelték, annál is

¹⁾ Szabolcsvármegye levéltárában *fasz. 32. nr. 49.*

²⁾ L. az 1618. évi 73. t.-cz.

inkább, mert a hajdúknak, a koronás királyhoz való ragaszkodása nagy szálla volt szemükben és örömet leültették, ártalmatlanokká tették volna őket s mielőtt Magyarország és Erdély között kardra került volna a dolog.

Ügylátszik tehát, hogy volt valami alapja annak a hírnök, hogy a török a hajdú szabadság megrontására igyekezvén, azt követelte a királytól, sőt a békealkudozások folyamán már el is végeztetett, hogy a városok kerítései lerontassanak, a vitézek pedig hódoltság alá vettessenek. Meglehet, hogy a budai basa, talán éppen Bethlen Gábor tanácsából, csak rájuk akart ijeszteni, hogy ne támogassák az Erdély ellen készülődő Homonnay vállalatát,¹⁾ de a hajdúk komolyan vették a dolgot és leveleket küldözvén a vármegyékre, ünnepélyesen protestáltak az ellen, hogy őket szabadságukban, donatiójokban és lakóhelyükben megháborítsák, kijelentvén, hogy nem lesznek okai, ha ebből az országra nagy romlás és veszedelem következik. Belátván pedig a felső-magyarországi rendek, hogy nem jó a tüzzel játszani, 1615. október 15-én Kassára gyülekeztek és megírták a nádornak, hogy vesse közbe magát a királynál a hajdúk érdekében: »mert — úgymond — nem tagadhatjuk tartunk ettől, hogy . . . arczzal ránk fordulván, az egész Tiszántúl való földet maga mellé eskesse, a kik megesküsznek, velek együtt ellenségeink legyenek, a kik pedig meg nem esküsznek s melléjük nem állanak, azokat levágnak és jószágokat tüzzel-vassal semmivé tegyék . . . Forog ez is eszünkbe, a mi országunkban sem ő felségének, sem az országnak semmi oly kész hada nincsen, a kihez bízhatnánk, ha a hajdúságot is jószágokba való megháborítással, szabadságoknak elvételével, töröknek való hódolással, erőltetéssel és házok kerítésének elvonásával ellenséguinkké tesszük: a török erőtlen állapotunkat észbe vevén, ezen előttünk való kész hadával . . . arczzal reánk fordulván és véletlenül bennünket országostul elveszessen.«²⁾

¹⁾ A minthogy Bethlen 1616. május 9-én meg is parancsolta Rhédey Ferencnek, hogy ha a hajdúk Homonnayval egyetértének: »valamelyik városról felülnek, tartózás nélkül kgd reá küldjön és tőből kiűgettesse, a kit benne kaphatnak levágassa, marhájokat elprédáltassa«. *Szilágyi Sándor*: Bethlen Gábor politikai levelei 52. l.

²⁾ Hajdúvármegye levéltárában. Ugyanaz Szabolcsvármegye levél-

De ügylátszik nem volt szükség a nádor közbenjárására, mert Mátyás, a kit már előbb informáltak a dologról — 1615. október 17-én, Prágában kelt levelében megezáfolván az afféle nyughatatlan elméjű, konkolyhintó emberektől terjesztett hamis híreket, biztosította a hajdúkat, hogy szabadságukban s az adományos jószágok békés birodalmában senki sem fogja háborgatni őket, ha csendességben maradván, mindenkor hívek és engedelmesek lesznek.¹⁾ Megparancsolta azonban nekik — Forgách Zsigmond távollétében *Dóczy András* szathmári főkapitány által — hogy a töröknek panaszra okot többé ne adjanak, és »ennek utánna minden helyeken afféle csatázások megszüntjenek . . . tisztességek, jószágok és fejek vesztése alatt az végekben háborút ne indítsanak, az töröknek kárt ne tegyenek, hanem mindenben mint ő felségének szófogadó igaz hívei úgy viseljék magokat, kit ő flsge is jó néven és kedvesen vehessen. Mert ha valaki az mi parancsolatunk ellen cselekszik, minden marhájában zsákmánt tesznek s fejét is elveszti érte . . . Sőt szabadságot attunk és engettünk az hajdúk kapitányainak arra, hogy valahol afféle csavargókat az kik az közönséges frigy felbontására az ő kapdosásokkal okot adnának, akárholott is megfoghassák és vagy Kassára vagy ide Zakmárba fogva hozzák.«²⁾

A magyarországi hajdúk tehát, Mátyás biztosító levele következtében, ideig-óráig lecsendesedtek, sőt egy részük *Fekete Péter* alatt, a nádor és a kassai generalis határozott tilalma dacára, Homonnayhoz szegődött. Forgách Zsigmond 1616. február 17-én megparancsolta ugyan Szabolcsvármegyének, hogy Lónyay András kállai kapitánnyal egyetértve, oszlassa szét az összegyülekezett hajdúságot,³⁾ de a szoboszlai kapitány értésére adta, hogy ő magasabb helyről kapott utasítás szerint cselekszik és azután is föntartotta az összeköttetést

tárában fasc. 33. nr. 54. Megjelent nyomtatásban is, *Pély Gábor* hajdú kerületi főkapitánynak az 1843. évi országgyűlés elébe terjesztett emlékiratában, továbbá *Hajdúmegye leírása* 29. l.

¹⁾ Eredetije Hajdúvármegye levéltárában. Megjelent nyomtatásban is az idézett 1843. évi Emlékiratban.

²⁾ Hajdúvármegye levéltárában.

³⁾ Szabolcsvármegye levéltárában fasc. 34. nr. 27.

Bethlen Gábor versenytársával, Thurzó György nádor előtt azonban — úgylátszik szintén felsőbb utasításra — titkolni igyekezett a dolgot, mert mikor Abaffy Miklós tokaji kapitány szemére lobbantotta, hogy alattomban Homonnayval praktikál, mindent tagadott és azzal mentette magát, hogy a nádor — a ki több rendbeli levelére nem is válaszolt — ok nélkül haragszik reá és igaz ugyan, hogy Homonnay 3000 ember fogadására pénzt küldött Kállóba, de jót áll rólla, hogy a hajdú városok addig fel nem ülnek mellette, míg a nádor nem informálja őket.¹⁾ De Bethlen tisztaban volt Fekete Péterrel, és megírta Rhédey Ferencznek, hogy ha adományval, igérettel le nem kötelezheti, nincs más hátra, »*ültesse el láb alól*«, 32 ház jobbágyot és 1000 frtot ígervén annak, a ki a dolgot végrehajtja. Mert meg volt győződve, hogy a hajdú vitézek, — kiket Rhédy Váradról »szép biztatásokkal« tartott, elibök adván a fejedelemnek a magyar nemzet javaira és megmaradására igyekező szándékát — eddig is csak a szoboszlai kapitány miatt nem pártoltak hozzá.²⁾ Meggyőződésének helyes voltát az események később igazolták.

Midőn a törökkel 20 esztendőre meghosszabbított békeszerződést az 1618. évi pozsonyi országgyűlésen tárgyalás alá vették, a hajdúk ismét lázongani kezdtek, mert attól tartottak, hogy a király, fogadása ellenére, kiszolgáltatta őket a töröknek. De Forgách Zsigmond 1618. márczius 1-én Pozsonyban kelt

¹⁾ Írja továbbá Abaffy a nádornak, hogy Rhédey Ferencz szolgálja 1616. május 15-én Tokajba jövéen, azt beszélte: »hogy az erdélyi fejedelem, látván az ide való hadaknak naponként ellene való indulatit, sőt az törökkel ellene való tractatusit, kényszerítetett az országgal együtt articulusba beiratni az töröknek Lippa várának feladását«, de az őrség felázadt és az aradi ráczokkal egyetértve, a vár megadásáról hallani sem akar, s a gyanús embereket kiűzték Lippáról. Abaffy nagy veszedelemtől tart. »Ez országban lévő értelmes főemberek sok különbféle ítéletben vadnak Nsgd felől, látván ily nagy hallgatásban lenni Nsgdat, holott most kívántatnék az Nsgd tisztit és atyai gondviselését megmutatni hazájához és nemzetéhez, sőt oly reménységbe vadnak, ha az Úr Isten Nsgdat alá hozná, tehát mindennek eleit vehetné Nsgd«. Bocsinatot kér Thurzótól, hogy őszintén szólott, »de erre kényszerít engem az Nsgdhoz való igaz szolgál voltom, nem akarnám az Nsgd jó hírének, nevének kisebbítését hallanom«. (*Eredeti je az árvaváraljai levéltárban.*)

²⁾ *Szilágyi Sándor*: Bethlen Gábor politikai levelei. 51., 52., 65. l.

levelével megnyugtatta a vitézeket, hogy a békesség »az ti részetekről és hajdú városokról — úgymond — ekképen vagyon és ment véghez, hogy valakik az mi kegyelmes urunknak, az felséges római császárnak és Magyarország királyának nem fizetnek és adót nem adnak, azok az töröknek se fizessenek és adót ne adgyanak, hanem az ő állapottyokban békével megtartassanak és megmaradgyanak. Minthogy pedig ti jó vitézek ő felségének nem fizettek és adót nem adtok, azokon ne is gondolkodgyatok arról, hogy valami töröknek való holddolással vagy fizetéssel háborgattatnátok, hanem az előbbeni állapotokban, az melyben ez ideig voltatok, megmaradtok, csak ti jól viseljétek mind ő fsgéhez s mind az országhoz híven és igazán magatokat.«¹⁾

A harmincz éves háború kezdetén, mikor a cseh, morva és osztrák szövetséges hadak Bécs ellen indultak, Dóczy András kassai generalis, II. Ferdinánd király parancsára, a kállai kapitány által fölszólította a hajdúkat, hogy kötelességük szerint fegyvert fogván, a csehországi csatatérre siessenek. De a vitézek megtagadták az engedelmességet és a bősörményi gyűlés határozatáról, 1619. június 4-én Szabolcsvármegyét a következőkben értesítették:

»Kivánná ő nsga generalis urunk Lónyay urunk által, hogy az előbbeni reversalisunknak és hívségünknek megfelelően és ő felségének Ferdinánd király urunknak, mostani szükséges állapotjában felülvén, szolgáljánk. De nyilván megemlékezhetik Nstok és Kgték reá, hogy hitünk is azt tartja, hogy soha ország és vármegyének híre nekül fel nem ülünk, hanem az mikoron az nemes ország vármegyékkel együtt megindulnak, mi is az mint kötelességünk tartja az országgal együtt felülünk és híven is szolgálunk.«²⁾

Ez lön következése a hajdúk külön állását quasi megszüntető 1618. évi 73. törvényczikknek, mely Bocskay hatá-

¹⁾ Hajdúvármegye levéltárában.

²⁾ Szabolcsvármegye levéltárában. A bősörményi gyűlés határozatáról az egész hajdúság nevében: Szöcs György bősörményi, Szabó András szoboszlai, Bíró Gáspár hatházi, Nagy Mátyás polgári, Nagy Gergely náni, Török György vámos-péresi és Balogh Gergely *palkonyai* követek tudósították a vármegyét.

rozott intenciója és II. Mátyás királynak 1613. ápril 1-én kelt privilegiuma ellenére a vitézeket a vármegye hatósága alá kényszerítette, sőt bekebelezetésüket is elrendelte, — és az ország többi nemeseivel mindenben egyenlőkké tette őket. Mert az idézett törvény értelmében a kassai generalisnak a hajdúk felett való jurisdictiója legalább is kérdésessé vállott, ámbátor Dóczy András nem így fogta föl a dolgot és mikor hire futott az országban, hogy Ferdinánd királyt a szövetséges hadak a bécsi *Burg*-ban ostrom alá vették, a hajdú kapitányokat és a városok követeit Szathmárra rendelvén, megfenyegette őket, hogy esküjük és reversalisok tartása szerint késedelem nélkül felüljenek és a király parancsának érkeztével Csehországba induljanak, máskülönben szabadságukat elvesztik. Egyszermind 1619. július 15-én alázatos könyörgő levelet íratott velök Ferdinándhoz, melyben szófogatatlanságukért és gorombaságukért — »kin azután — úgymond — sokat gondolkodván, eleget bánkódtunk és szomorkodtunk — bocsánatot kérvén, serényen és jó szívvél kijelentik, hogy vérük hullását, testük szakadását nem szánván, élni-halni készek lesznek mellette, csak hogy a király meg ne gyűlölje és kegyelméből ki ne vesse, sőt inkább szabadságukban megtartsa és a pogány ellen is oltalmazza őket.¹⁾

Dóczy András bizonyára meg volt elégedve magával, hogy ilyen szépen elintézte a dolgot, de alig telt bele két hónap, a hajdú vitézek minden fogadásuk és nagy maguk ajánlása daczára nyíltan elpártoltak a királytól és seregestől Bethlen Gábor zászlója alá esküdtek, a nikolsburgi békekötés értelmében pedig, a 7 magyarországi megyével együtt, a hajdú városok is a fejedelem birodalmához kapcsolattak, az átadás-kor azonban a kapitányok az uralkodónak és az utánna következő koronás királyoknak is hűséget fogadtak.

A hajdú vitézek ebben az időben már ugyanezhez hozzá láttak a jószág szerzéshez. A vámspércsiek 1620-ban a Daróczy, Dengeleghy és Kállay család *mártonfalvi* birtokát zálogba vették, két esztendő múlva pedig *Zólyomy Dávid* vámspércségi jószágát vásárolták meg 355 frtért, holott az, mint Bethlen

¹⁾ Országos Levéltár.

Gábor fejedelemnek Dóczy Andrásához írott levelében olvassuk, 3000 frtnál is többet ért, de Zólyomy kénytelen volt eladni, mert a hajdúk miatt, a kik már 1611-ben elfoglalták — semmi hasznát nem vehette.¹⁾ Az adás-vevési szerződést 1622-ben *Kutassy János* kapitány és az esküdtek 92 vámspércségi hajdú nevében kötötték meg Zólyomyval, mikor a város törzssőkös lakossága a Katona, Csegei, Csüre, Dókány, Boros, Majori, Miskolezi, Bódogh, Szilassi, Kántor, Kulin, Komáromi, Farkas, Bereczki, Székely, Tóth, Oláh, Horváth, Török, Rác, Guba, Puskás, Bogáthi, Aczél stb. családok tagjaiból állott. Ezenkívül még a *bazitai* és *ártánházi* pusztát is zálogba vették.²⁾ A nánási hajdúk 1625 körül Ramoesaházy Istvánnak a hódoltságon fekvő *tedeji* birtokát vásárolták meg 1400 frtért, a szoboszlaiai *Angyalháza*n és *Heggyesen*, a bősörményiek pedig a *vidi*, *zeleméri*, *szennyesi* és *szent-györgyi* pusztákon szereztek maguknak zálogos, vagy örökös jószágot.³⁾

¹⁾ Az eredeti zálogos levelek, valamint a Zólyomy jószágra vonatkozólag Báthory Gábornak 1611. ápril 27. Szebenben és Bethlen Gábornak 1619. május 24-én Gy.-Fejérváron kelt levelei *II.-Vámos-Pércs* levéltárában őriztetnek.

²⁾ A vámspércsiek *Bazitát* 1628-ban a Pongrácz és Bakos családtól szereztek.

³⁾ Ramoesaházy István egy kelet nélkül szűkölködő levelében panasolja Bethlen Gábornak, hogy *Tedej* fala felét, mely a hódoltság torkában fekszik és lakosai elfutván, jobbára hajdúk tettek, tízezerfrtért eladta a nánási vitézeknek, de *Bákóczy György*, a ki a falu másik felét bírja, protestált, hogy ő vásárolja meg, nem a hajdúk. Ennek következtében a fejedelem 1625. január 6-án szabadságot adott Ramoesaházynek arra, hogy említett jószágát bárkinek is eladhassa. (*II.-Nánás város Utárában*). A bősörményiek szennyesi birtokrészét a *Kulin* család visszaváltotta, a *vidi* és *zeleméri* pusztákra nézve a *Bekény*, *Tolnay*, *Kompáthy* és *Lónyay* család némely tagjaival a múlt században egyezségekre léptek. (*II.-Szoboszla Utárában*).

II.

Bethlen Gábor halála után a szabolcsvármegyei hajdúknak vissza kellett volna térniök a király hűségére. E helyett azonban ifj. Bethlen István és Zólyomy Dávid »árfiak« biztatására Rákóczy Györgyhez pártoltak, kiűzték magok közül a királyhoz ragaszkodó kapitányokat, s a biharmegyei hajdú vitézekkel szövetséget kötve, az udvar ellenzése dacára fejedelemmé választott Rákóczy György vezéréihez csatlakoztak, a kik *Rakamaznál* 1631. márczius 15-én Eszterházy Miklós nádor hadain tökéletes diadalt nyertek.¹⁾

A kassai szerződés értelmében kegyelmet kaptak, de a nádor szigorú föltételeket szabott elübök. — Többek között azt követelte, hogy *Erdélyi András* böszörményi kapitányt és 5 társát, mint a támadás fő okait, szolgáltatassák ki, hogy mások elrettentő példájára, a hajdúságról örökre száműzteszenek, a régi kapitányokat fogadják vissza, és soha többé ne legyen szabad kapitányt választaniok, végezetre pedig fejéknént megesküdvén, reversalist adjanak magukról, hogy ezután Magyarország koronás királya, vagy ő felsége hívei ellen szabadságuk vesztese alatt, senki mellett föl nem támadnak.

A hajdúk súlyosaknak találták a föltételeket, kiváltképen az esett nehezőkre, hogy ezentúl a kassai generálistól kellett kérniök kapitányokat. Követeket küldtek tehát a Kassán tartózkodó Eszterházy Miklós nádorhoz, a ki nem akarván tökéletesen elidegeníteni magától a vitézeket, mert még nem hagyott föl azzal a szándékával, hogy Rákóczy Györgyöt megbuktassa, tárgyalásokba bocsátkozott velök s bár a régi kapitányok visszafogadását s a hűség eskü letételét határozottan követelte, de a szabad választás jogát jövődöre nézve érintetlenül hagyván, abba is beleegyezett, hogy a

¹⁾ Debreczen város 1631. évi jegyzőkönyvének 473. lapján *Pro memoria* följegyeztetett, hogy a gróf Bethlen István és Zólyomy Dávid vezérlete alatt lévő hajdúk, székelyek és erdélyi katonák Eszterházy Pál és Bornemissza János, kassai vice-generális hadait Rakamaznál megverték. A tanács buzgó hálát adott az Istennek, hogy az *oethologica callus* ellen-ségül megszögyenítette.

királytól nyerendő bűnbocsánatban, — föltéve, hogy ezután jól fogják magukat viselni — a hajdúságról kirekesztett személyek is részesüljenek. — Ferdinánd azonban csak 1632. ápril 8-án adta ki számukra az általános bűnbocsánatról szóló levelet, melyben régi szabadságukat, jogaikat és kiváltságait is megerősítette.¹⁾

I. Rákóczy György sem volt háládatlan a maga híveihez. — Mindig kedvezett a hajdúknak s mielőtt bement volna Erdélybe, már egy csapatot *Mistóczy Györggy* kapitány-sága alatt *hernád-németi* bírtokára telepített, és 1630. május 24-én kelt levelében nevezetes kiváltságokat adott nekik, hogy az ő szokások és módgyok szerint — úgymond — mind békességes és hadi időben, a hol kívántatik, jó fegyverekkel és kopjakkal szolgáljanak.²⁾ Minekutánna pedig fejedelemmé választatott és a nádorral a kassai békét megkötötte, a Bihar vármegyében fekvő *Vekerdi* pusztát a körösszegi szabad hajdúk kapitányának *Végszendrei Rácz Thoholyavith Jánosnak*, és az alatta lévő rácz vitézeknek adományozta, fölmentvén azt mindennemű adó és közteher alól, de kikötötte, hogy az adományos jószág fejében a vitézek, mikor a szükség kívánja, személyesen fölkeljenek, és mint eddig, úgy ezután is híven szolgáljanak.³⁾

Így történt, hogy a körösszegi rácz hajdúk egy része *Vekerdre* telepedett, mely 1642-ben, mikor *Rácz László* volt

¹⁾ V. ö. a *Függelékben* I., II., III. számok alatt közölt okleveleket a *Történelmi Társ* 1884. évf. 84. l., továbbá *Szellögyi Sándor*: A Rákóczyak kora Erdélyben. I. k. 298—302. l.

²⁾ Országos Levéltár. Gy.-Fejérvári káptalan. *Lib. Regius* XXVI. k. 423. l.

³⁾ »Attentis et consideratis fidelitate fideliumque servitorum meritis fidelium nostrorum egregiorum, nobilium Joannis Rácz Thoholyavith de Veég-Szendrő capitanei, aliorumque militum Rascianorum in oppido libero hajdonicai Körösszeg commorantium et degentium, quae ipsi alias semper fidelissime memorati Regni nostri Transylvaniae . . . Principibus, praedecessoribus nostri in omnibus occasionibus, bellicisque expeditionibus pro salute Patriae fideliter exhibuerunt et impenderunt« etc. etc. (*A nagyráradí Múzeumban őrzött Baranyí levéltárból. Másolata Dr. Karácsonyi János* akadémiái lev. tag úr, t. barátom szives közbenjárása folytán.)

a hadnagya, már *oppidum*-nak neveztetik. De mivel a török hódoltság alá vetette, és sokféleképen sanyargatta a lakosokat, ezek úgy gondolkodván, hogy ha többen lesznek, a terheket is könnyebben viselhetik és egyesült erővel jobban védelmezhetik magukat: a mondott esztendőben 30 magyar hajdút, nevezetesen *Erdélyi Jánost, Olasz Balázst, Szűcs Mihályt* és társait, befogadták a városba és minden jogaikban részeltették őket, a következő feltételek alatt:

1. hogy vallásuknak szabad gyakorlatában, az ünnepek, isteni tiszteletek és böjtök tartásában egymást nem háborgatják;

2. hogy minden esztendőben egy rácz és egy magyar bírót vagy hadnagyot választanak, s az esküdtek fele rácz, fele magyar legyen;

3. hogy a város terheit közösen viseljék;

4. hogy a magyarok a rácz hajdúknak Szent Mihály napig — egyszer s mindenkorra — 300 frt fizessenek;

5. a ki a kötetést megszegi, 600 frt büntetésben marasztaltassék.¹⁾

I. Rákóczy György támadása előtt a szabolcsvármegyei hajdúk semmi méltó panaszra nem adtak okot s minden igyekezetüket belső viszonyaik rendezésére és birtokaik szaporítására fordították. Hívek maradtak Ferdinándhoz, a ki 1632. augusztus 10-én a dorogiak szabadságát is megerősítette. 1635. február 8-án pedig a szoboszlai hajdúknak a *Köcsely* folyón vámszedési jogot adományozott, melynek fejében hűdat tartoztak építeni.²⁾ Háborus időben a kassai generális parancsára zúgolódás nélkül felültek, oltalmazták a szegénységet a török rabló beütéseitől, hírekkel tartották a végbeli kapitányokat, és az 1632. évi pórlázadás alkalmával sokat szolgáltak az országnak.

Nánás város kapitányai (a főkapitány *Nagy Gergely* volt) 1632. december 22-én tudósítják Szabolcsvármegyét, hogy hadaik már két hete felültek és éjjel-nappal szüntelen

¹⁾ Egész terjedelmében l. a *Függelékben*.

²⁾ A dorogiak privilegiumának hiteles átirata az országos levéltárban őriztetik. A szoboszlaiak vámszedési jogát 1677. június 27-én b. Strassoldó Károly felső-magyarországi kapitány is megerősítette. — *Szoboszlai város II.*

vigyázásban vannak, mivel az a hír, hogy 3 ezer kopjás és 7 ezer janicsár Budához szállott.)

Böszörmény város főkapitánya: *Keömlői Kiss Miklós*, 1640. július 12-én kelt levelében azt írja a vármegyének, hogy *Keglevich Miklós* ónodi főkapitány gyakori sürgetésére a hajdúk segítséget küldtek Ónodba, de attól tartanak, hogy a pogány ellenség, megtudván, hogy a városok védtelenül maradtak, megtámadja őket. — Gondoskodjanak tehát a rendek oltalmaztatásuk felől, mert ők a vármegyének *»incorporatus igaz tagjai.«*²⁾

Szabolcsvármegye azonban sehogy sem tudott megbarátkozni a hajdú-szomszédsággal és különösen nagy szálka volt szemében a városoknak általános jóléte, gazdagsága és azzal együtt növekedő önállósága. Tapasztalván pedig, hogy a hajdúság napról-napra szaporodik, s a régi kiváltságos városok mellett új szállások keletkeznek, az 1635. évi pozsonyi országgyűlésre küldött *Kévehy János* alispán által olyan törvény-cikk hozatalát szorgalmazták, mely az urakat és nemeseket oltítsa attól, hogy birtokaikra szabad hajdúkat telepítsenek, mivel az új szállások: *Böd, Dob, Nyíregyháza, Új-Fejértő, Bekény* stb. a községnek nagy veszedelmére és kárára vannak.³⁾ Az ország-rendek azt határozták, hogy a felsorolt helyeken, továbbá *Tégláson, Szentmihályon és Bátorban*, valamint a zemplénavármegyei *Hernád-Németiben, Hűdélgyben és Geszthelyben* lakó hajdúk adó és dízma fizetésre, s közmunkára kényszerítettvén, jobbágyságra vettessenek. Az 1635. évi 68. t.-cikknek azonban kevés foganatja lőn, mert a zemplénavármegyei hajdúk I. Rákóczy György fejedelemnek, a szabolcsiak pedig jobbára gr. Bethlen Istvánnak birtokaira telepedvén, kiváltságos helyzetükben továbbra is megmaradtak.⁴⁾

¹⁾ Szabolcsvármegye levéltárában.

²⁾ *U. o.*

³⁾ Szabolcsvármegye levéltárában. *Füsc. 52. nr. 40.*

⁴⁾ Bethlen István a nyíregyházi hajdúknak 1640. május 17-én olyan föltétel alatt adott szabadságot, hogy háború idején *egy hónapig* a maguk kenyerén, azután pedig zsoldért szolgáljanak. A Rákóczy-családnak az ónodi várhoz tartozó *Kesznyeten* birtokán lakó hajdúk 1649-ben *Lorántffy Zsuzsannától* kaptak nevezetes kiváltságokat. (*Országos Levéltár. Gy.-fejérvári kpt. Liber Regius XXVI. 452. l.*)

A linezi békekötés értelmében Szabolcsvármegye újra Erdélyhez kapcsoltatván, II. Rákóczy György a hét hajdú várost a kállai főkapitányok hatósága alá rendelte, a kik azonban, mikor a vitézek és nemesek között valami pörpatvar támadt, többnyire a nemeseknek adtak igazságot, nem úgy, mint a régi kassai generalisok, a kik gyakran a vármegye ellen is pártjukat fogták.

Guthy János egy *Poczok Péter* nevezetű hajdút, a ki ügylátszik valamikor jobbágya lehetett, 1654. letartóztatott és *Kulán János* kapitány, tudván, hogy Kállóban rosszul mérik az igazságot, a fejedelem eleibe vitte a dolgot. Kiderülvén pedig, hogy a rabhajdút Boeskey István nemességre emelte, Rákóczy 1654. december 8-án megparancsolta a vármegyének, hogy Poczok uramat tüstént bocsáttassa el, mivel — úgy mond — »még az örökös jobbágyokból nobilitáltatnának is consentiált az ország akkori veszedelemben forgó állapottyokban való hűséges szolgálattyokért és inségből megszabadításokért.«¹⁾

De a vármegye is előállott a maga panaszával, hogy a hajdúk a szökött jobbágyokat sohasem adják ki, ámbátor erről az országnak szigorú törvényei vannak. Annak okáért a fejedelem 1654. december 14. napjára Ecsed várába rendelte a hajdú városok valamint az urak és nemesek követeit és olyan egyezséget szerzett közöttük, hogy ha a hit és kezeség alatt lévő jobbágyokat a hajdúk ennek utána befogadják, és törvényes fölszólításra ki nem adják, 200 frt bírságot fizessenek, de az uraknak és nemeseknek se legyen szabad a megszabott büntetés terhe alatt az olyan jobbágyot, a ki már »incorporatus hajdú«, letartóztatni, a hódoltságra menekülő parasztokat pedig a hajdú vitézek megfoghassák és minden marhájokban zsákmányt vethessenek. Szabolcsvármegye követei, valamint *Lenthe Dávid* szoboszlai és *Keresztes András* rácz-böszörményi kapitányok kezét adták a fejedelemnek arra, hogy az egyezés pontjait híven megtartják.²⁾

¹⁾ Szabolcsvármegye levéltárában.

²⁾ A hajdúság pecsétjével megerősített egykorú hiteles másolat, Hajdúvármegye levéltárában, L. *Függelék* VII.

II. Rákóczy György 1654. december 17-én kelt levelében megerősítette a hajdú városok lakóinak azon régi kiváltságát, hogy a magok jószágán nevelt, valamint Szabolcs és Szathmár megyében vásárolt barmaik után, ha nem hajtották azokat tovább Kassánál vagy Eperjesnél, harminczadot sehol sem fizettek, de kikötötte, hogy az erdélyi és *Partium-beli* emberekkel ne czimboráskodjanak.¹⁾

A kállai főkapitány nem nagy tiszteletben tartotta a hajdú városok önállóságát, jogtalanul beleavatkozott belső ügyeikbe, hatalmaskodott rajtuk és kiváltképen a szabad bíráskodás gyakorlatában akadályozta a magistratust. A vitézek az 1656. február 3-án tartott hatházi gyűlésen sérelmeiket az alább következő 9 pontban foglalták össze:

1. Mivel hogy sokszor az méltóságos hadiszékek és kegyelmed egynelányszor rendesen parancsolta, hogy az mi törvényünk az mely személyt capitaliter convincal, a sententia kimondása után azokat szabadosan megfoghassák az revisióig, városunk törvénye és szabadsága is azt tartván, ebben pedig minemű parancsolattal sércsen kgd bennünket, in paribus kgdnek megadjuk. Az mely láttatik mind törvényünknek és szabadságunknak bántódására és tisztünkben való meggátolásunkra lenni.

2. Mivel mikor tisztünk szerint afféle suspectákat törvényes úton akarunk keresni, hogy az gonoszt gyomláhatnók, ebben vigyáztván az igazságra, kgd ebben adjuvál bennünket parancsolatja által, hogy semmi exceptiót nem engedvén nekik inquiráltathassunk ellenek. Másfelől az olyanok kgdet más instantiáikkal megtalálván ellenünk erigált haszontalan exceptiójokra más mandátumot ad, hogy mi az inquisitionnak supersedeáljunk, az ő exceptiójok mennyen elsőben is fel. Ezeknek is páriáját kgdnek exponáljuk.

3. Ilyen difficultást és impeditiót is szenvedtünk, hogy mikor némely megsententiázott, halálra exequálandó személyt arestumba tartunk, ki felől az olyanok ellenben kgdet megtalálván, az olyanok közül némelyt felkiván kgd Kállóban

¹⁾ A fejedelemnek Erdélyi Ilsvay György harminczadoshoz intézett rendelete. *Ü. o.* Megvan V.-Péros levéltárában is.

vitetni. Mely dolgról némely atyánkfiai bizonyos legatusokat bocsátván kgdhez, addig patens útat legatusoknak nem enged, míg az olyat fel nem viszik Kállóban kgd kezéhez. Mely városink törvénye és szabadságunk impenditójára vagyon.

4. Némely casusokban és causákban törvényszékiink találván 12 frt convictiót, melyeket az olyan causánsok kgd parancsolattya által appellálván nungyárist felviszik, ki városink törvénye nem volt ennek előtte.

5. Némely causans malefactorok, akármely világos causákban, *utromat* csinálván törvényszékiink, appellálják, kit nem akarván megengednünk, mivel városink törvénye az olyan nem volt annak előtte, mostan kgd parancsolattya által mindgyárt appellatióba hozzák, ki ha ennek utánna így lészén, az pörös felek is 2—3 esztendőig is dolgokban egyenesen nem procedálhatnak.

6. Hogy némely illetlen, simplex emberek vádjára kgd az tisztek közzül kit szidalommal, kit fenyegetéssel, *úémell pedig arezal csapással is bánított*, és kiket-kiket tisztí levonattással is fenyeget, mely dolgok ezelőtt közöttünk nem hallottanak és nem is voltak, ennekutánna is affölével kgd bennünket ne sértsen, mert ha ki közzülünk mit vétne törvényes úton, suis modis procedálhat kgd ellenek.

7. Hattházon lakó *Takuró Mátyás* is jelenti, hogy valamely dolgában az mi kegyelmes urunkhoz ő nsgához confugiálván bizonyos mandatum felől, hogy ezt cselekedte, kgd az méltóságos hadi székre czitáltatta városából, kire hogy ott nem compareált poenában is incuráltatott, mely dologba ilyen közöttünk nem lévén, városink törvénye és szabadságunk impediálására láttatik lenni.

8. Továbbá az is városink törvénye ellen láttatik lenni, hogy városinkban az igazsághoz és az törvényszékhez erős hittel köttetett assessor atyánkfiai, ha mit, hol hallanak, ki az rendes igazság ellen volna, kiváltképen mikor izenetet visel, meg . . . és az kívül mit hall, szavatosságát mutattya, kitől hallotta az illetlen szót vagy diffamatiót, mint mostan történt *hatházi Juhász András* assessor atyánkfian, hogy követéséget viselvén, megmondotta az izenetet és szavatosságát mutatta, városunk törvénye az volt, hogy az ilyen szavatosság appellatióba

nem ment, mostan pedig kgd egy parancsolattya által kívánja felvitetni, az mely városink törvénye és szabadságunknak bán-tódására láttatik lenni.

9. Bizonyos okokra nézve hatházi *Sipos Gáspárt* városinkban az prókatori tiszben fungálni nem szenvedgyük, mivel mind városinkban az sok illetlen zürzavaroknak importálása és csinálása oka Sipos Gáspár, mind pedig ha az tisztek valamely latrot, orvot és paráznát akarnak tisztek szerint keresni, mind azoknak az tisztek ellen ő az fautorok s azokat nagy injuriánkra rendes folyásán kívül is oltalmazza, azonkívül is pedig soha nem szünik, sem szakad le rólla az sok suspicio, mindenfelől latornak, paráznának kiáltják, kibén csak benne hevervén tisztessége keresetiben meg nem mozdúl.

Ezen mi Hatházon celebráltatott közönséges gyűlésünkben, az utolsó kilenezedik punctumnak vigora szerint hét hajdú városul decernáltunk arról is 100 magyar frt tilalom alatt, hogy ha valamely hajdú városbeli kapitány tanácsával együtt városában Sipos Gáspárt az prókatori tiszben fungálni megengedi és tolerálja, comparáltatván felőle ezen dolog, az több városbeli tisztek ezen 100 frtról executiót peragalhassanak, minden részeiben megállván és maradván ezen végezésünk.¹⁾

II. Rákóczy György bukása után Leopold biztosai, Kisdy Benedek egri püspök és társai, 1659. szeptember 6-án Kassán kelt levelükben fölszólították a hajdúkat, hogy minekutánna a fejedelem, bizonyos feltételek alatt Szathmár- és Szabolesvármegyét, a benne lévő hajdú városokkal együtt átengedte, illetőleg visszaadta a királynak, küldjenek követeket Kassára és fogadjanak hűséget ő felségének.²⁾ De Rákóczy abban reménykedvén, hogy kiengesztelheti a portát, nem akarta végrehajtani a két vármegye átadására vonatkozólag Radolth Kelemennel kötött szerződést, sőt elűzvén Bartsay Ákost, 1659. szeptember 24-én újra elfoglalta fejedelmi székét. Minthogy pedig a szabolesvármegyei hajdúk, a török fenyegetőzései dacára, híven ragaszkodtak hozzá és kijelentették, hogy akármint fordul is a koczka, vele együtt élnek-halnak: a nagy erővel

1) H. Vámos-Pécs levéltárában.

2) L. a. *Függelékben* VIII. sz. n.

támadó pogány ellenség legelsőben is rajtok töltötte ki borszóját és így történt, hogy a szép »rakott« hajdú városok, »a melyeket boldog emlékezetű Boeckay fejedelem, a két hatalmas császárok akarattjából az haza javára oly nagy szorgalmatossággal telepített s ültetett vala,« mindenestül porrá és hamuvá tétettek.¹⁾

II. Rákóczy György halála után — a linezi békekötés értelmében Szathmár- és Szabolcsvármegyével együtt — a hajdú városok is visszakapcsoltattak Magyarországhoz és ezzel történetükben új korszak kezdődik. Mert Leopold király a mellett, hogy összes szabadságukat megerősítette, 1666. márcz. 21-én Bécsben kelt levele által, Szabolcsvármegye hatósága alól is fölmentette a vitézeket, mely eselekedete ellenkezett ugyan az országnak a hajdúság közjogi helyzetét szabályozó régibb törvényeivel, de tökéletesen megfelelt azoknak a szempontoknak, melyek Boeckay és II. Mátyás előtt a szabolcsvármegyei hajdúk letelepítésénél és organisatiójánál irányadók voltak. — Leopold elrendelte, hogy az alispánoknak ennek utánna semmi hatalmuk ne legyen felettük, hanem régi privilégiumok tartása szerint, egyedül a kassai generálistól függenek, és megparancsolta a nádornak, a felső-magyarországi kapitányoknak, valamint Szabolcsvármegye tisztviselőinek, hogy a hajdúkat minden jogtalan háborgatók — kiváltképen pedig a tokaji harminczados ellen védelmezzék és oltalmazzák.²⁾

Ez az intézkedés vetette meg alapját a vármegyétől teljesen független, törvényhatósági joggal felruházott *Hajdu kerületnek* (Districtus Hajdonicalis), melynek élén a hét város által szabadon választott s a királytól megerősített *főkapitány* állott. Az új szervezés szerint legelső főkapitánynak 1669-ben *Desány István* választott. A városi tanács feje ezentúl a hadnagy volt.

Az 1670. évi országos zendülés idején, a felvidéki vármegyékkel együtt, a hajdúk is föltámadtak, de mielőtt a moz-

¹⁾ Szalárdi János Krónikája. (Újabb nemzeti könyvtár, 503. l.)

²⁾ Eredetiye Hajdúvármegye levéltárában. *Fasc. III. nr. 14.* Leopold királynak 1666. december 1. kelt privilégiuma, melyben a hajdúk régibb kiváltság-leveleit átírja és megerősíti, könyv alakban, kemény kötésben, függő pecséttel, ugyanott őriztetik.

galom elnyomására küldött német hadak megérkeztek volna, *Pethő Zsigmond* kassai vice-kapitány figyelmeztetésére és fogadására, hogyha idejekorán lecsendesednek, senkitől semmi bánatódásuk nem lesz, hamarosan letették a fegyvert.¹⁾ Tudjuk, hogy később a nemzet szabadságáért harcoló bújdosókhoz, majd Thököly Imréhez pártoltak, de ez időszak történetére vonatkozólag a városok levéltáráiban adatokat nem találtam. A »kurucz király« szerencsésjének hanyatlásával 1685-ben visszatértek a király hűségére és Buda visszafoglalásánál nagyon kitüntették magukat. De mivel 1685-től fogva, kiváltságos helyzetük dacára, sokféleképen terheltek: adózásra, katonatartásra és más paraszti szolgálatra köteleztettek, városaikat az ellenség fölégette, elpusztította, a lakosságot világgá üldözte: Lipót király 1687. augusztus 4-én Bécsben kelt levélben régi szabadságukat helyreállítván, megparancsolta minden rendű híveinek, az országos és végbeli kapitányoknak, a kamara elnökének és tanácsosainak, valamint Szabolcsvármegye tisztviselőinek, hogy a hajdú városokba visszatérő *vitézeket, polgárokat és lakosokat* jószágaiknak békességes birodalmában ne háborgassák, sőt inkább oltalmazzák és semmiféle teherviselésre, kiváltképen pedig a katonaság tartására kivetett adó fizetésére ne kényszerítsék, mert — úgymond — »*miles militem solvere non teneretur.*«²⁾

Nevezetes még Karaffának a hajdú városok adózási ügyében, 1690. június 19-én Bécsben kelt rendelete³⁾ és Leopold király privilégiuma 1695. október 30-ról, melyben tekintetbe véve a hajdú városoknak a török háborúban teljesített basznos szolgálatait, és felsorolván azon rendkívüli, csaknem erejüket meghaladó vér- és pénzbeli áldozatokat, miket eddigelé a hadjárat érdekében — jobbára önkényt hoztak: Böszörmény, Szoboszló, Polgár, Nánás, Dorogh, Hatház és Vámos-Péres lakosait a *kilenczed és tized fizetés* terhe alól

¹⁾ L. a *Függelékben* IX. sz. a.

²⁾ Eredetiye Hajdúvármegye levéltárában.

³⁾ Caraffa a hajdú városokat különös oltalmába fogadván, megparancsolta, hogy Szabolcsvármegye ezentúl az adó és közmunka miatt ne zaklassa a vitézeket és elrendelte, hogy az adót ezentúl Szabolcsvármegyétől elkülönítve fizessék. *U. a.*

örök időkre fölmentette, illetőleg az udvari kamarának erre vonatkozólag 1692. ápril 30-án kiadott rendeletét megerősítette.¹⁾

II. Rákóczy Ferencz támadása kezdetén, mikor a felkelők a tiszabecsi győzelem után Szathmár-, Szabolcs- és Biharvármegye nagy részét meghódították, a hajdú városok 2000 lovas és 6000 gyalog katonából álló sereget ígértek a fejedelemnek, a ki Debreczenből — legfőképen a hajdúk sürgetésére — minden erejével *Kálló* ostromára indult, s az őrséget megadásra kényszerítette. A hajdúk azonban látván, hogy *Szathmár* és *Tokaj* vára még erősen tartja magát, nem siettek a segítségadással, sőt hazájokhoz való hűségükről és szeretetükről megfeledkezvén, »a közönséges jónak folytatásában meghidegedvén és restülvén« a személyes felkeléstől is vonakodtak. Annakokáért a fejedelem 1703. október 31-én a tokaji táborból keményen rájuk parancsolt, hogy késedelem nélkül felüljenek, mert különben hadat küld ellenük és a mi történni fog, maguknak tulajdonítsák.²⁾

Nem annyira Rákóczy fenyegetőzése, mint inkább a szabadságharcz ügyének szerencsés előmenetele, kiváltképen pedig Szathmár és Tokaj capitulációja, a hajdú vitézeket is felbuzdította. Nagy hamarsággal kiállítottak egy lovas ezredet és minden fegyver fogható ember táborba szállott, hogy a szegény országot a »szép szűz alatt esalárvíságot kóholó« és a hajdú városokat »*tolvaj fejedelmektől privilegiált helyeknek*« nevező hitetlen ellenség súlyos ígája alól, Rákóczyval és Beresényivel együtt, a kik életüket »*igaz magyar vérű szent indulattal*« hazájukért, nemzetükért kockára tették³⁾ — minél hamarább felszabadíthassák.

A kurucz világ szép számban fönmaradt emlékei között különösen érdekes az a folyamodvány, melyet a *Szemere László*

¹⁾ A török háború költségeihez a hajdú városok 300 ezer frttal járultak és két esztendő alatt valami 2000 embert rabolt el a tatár kőzűbök stb. (*Az eredeti oklevél Hajdúvármegye levéltárában őriztetik, megjéleant nyomtatásban is, a többször idézett emlékratban.*)

²⁾ L. a *Függelékben* X. sz. a.

³⁾ L. alább a hajdú ezrednek, Beresényi Miklóshoz intézett folyamodását.

ezredes »commandója alatt fegyverkező Hajdú városok tisztjei s egész lovas regimentje« 1709-ben *Beresényi Miklóshoz* intézett:

»Nagy engedelmes hűséggel borulván Excellentiád érdemünk felett velünk gyakorlott kegyelmességéhez, alázatossággal representáljuk, hogy a mint Excellentiádnál nyilván vagyón, Excellentiád felséges urunkkal édes hazánk letapodott szabadsága helyre állatásának munkálkodásához fogván, mi is contentnálván minden veszedelmeket és mezőben lévő eselédinket az akkori szomszéd német végházaknak kockára kitévén, Excellentiád mellé viritim insurgáltunk vala, kit continuáltunk is nagy serénységgel mind addig, míg nem a *három országos harczokon* nemzetünkön esett Isten látogatásának alkalmatosságával lett három izrombéli feltertetésünkön kívül magunk is in particulari háromszor confundáltatván és negyedszer *Bodrog-Keresztturnál* csaknem egészben eltörültetvén... csonkulásban ugyan szenyvedtünk, de a héjjával, majd minden tehetségünkkel, sokan mindenekből való kipusztulásokkal mind eddig sem állottunk hátra, igaz ügyü fegyverkezésünk folytatására fölvelt szolgálatunkban, úgy hogy: félre tévén az ellenség fegyvere által megemésztett *öt száznál* több emberbeli kárunkat, minthogy csak egy is nincsen közüllünk, kinek egynehány izben sok szerencsétlenségek miatt ujonnan nem kellett volna minden katonai késséget szerezni, azonkívül egy vég abánál, egy köpönyegnél egyébb mundérunk soha nem adattatván, magát ruházni, sok readbéli, egyedül csak fegyverkező szolgálatunkra insummált költségünk csak legkönnyebben is extendálja magát 240 ezer rh. forintokra.

Ide nem számlálhatjuk, hogy noha sokunknak az a lova minden jószágá, a kin a nemes országot szolgálja, nagyobb részünknek pedig 2 s 4 ökröcskéje, tehenecskéje, még is hazánk szükségére eleitől fogvást mindennemű szekerezésben s *heliszerezésben*, kvártélyos tartásban, condescensio és egyébb akármiféle kigondolható adás-vevésben edgyaránt mintha magunk nem is fegyverkeztünk volna, concuráltak mind eddig s ma is eselédeink. Azonban magunk hadon continuuskodva azon földnek securitására mind télen, nyáron hol 160, hol több gyalog fegyveres embereket kellett helyeinknek praestálni,

most legközelebb méltóságos generalis marschallus *Károlyi Sándor* uram ő usga gyalog regimenttyébe 200 hajdút adni.

A mi pengig keservesebb volt, Bodrog-Keresztturnál szélllyel veretttévén s a nimet armadástul kavarogván földünkön csak legalább is, helyeink többől való kiégettetésén kívül, 100 ezer német forintig minden életünknek s falka barmainknak elta- karitásaival megkárosítottunk. Magunk pengig eselédinkkel együtt, senkinek közüllünk kvártély nem adattatván, mezőben s erdőben bujdosunk és noha koldulásra jutottunk, még is mindannyi ecczersmind rejánk csoportozott nyomorúságunkban is . . . következő nyári companiára kellett reparálnunk.«

Felpanaszolják továbbá, hogy ámbütor a hadak most is rajtuk élnek és az otthon lévőknék betevő falatjuk is alig maradt, mindazonáltal kemény executióval hajtják be rajtuk a fejedelem szükségére máskor jó szívvel adott 1000 köböl árpát, melynek köblét csak 90 pénzben acceptálják tőlük, holott ők a debreczeni piacon 2 frtnál is feljebb fizetik. Azonkívül alig múlik el egy nap, hogy eselédjeik favarozással és egyéb szolgálattal ne terhelhetnének, maguk pedig jóllehet, kiváltságaik értelmében 2 hónapon túl fizetést is követelhetnének, eddigelé soha, senkitől még csak egy lovat sem kaptak stb. stb.

Nem tagadhatják ugyan, hogy »az idegen nemzetnek kegyetlen sarezoltatása alatt« még rosszabb dolguk volt, és a városok, a németnek való *porcoziózás* miatt rengeteg adósságba verték magukat, úgy hogy mai napig is azt nyögik, sőt ha Rákóczy és Bercsényi föl nem támad, eddig már okvetetlenül *kötya-cetyére* kerülnek: de ösmervén Bercsényinek atyai indulatot felül haladó kegyelmességét, nagy alázatossággal esedeznek, hogy a pataki gyűlésen rájuk rótt 10,145 rh. frt subsidium fizetése alól »*édes hazánk szabadulásához kibeszélhetetlen indulattal buzgó szíve szerint*« mentse fel őket.

»Mi is — úgymond — az előtt, ki az egész világ ítélő bírója s szíveket és veséket vizsgálván, tud minden belső indulatokat, felséges urunk és Excellentiád hűségében oly indulattal s igaz hűséggel, kit semmi szerencse szele vagy hánkódó tenger habja meg nem mozdíthat — esatolván magunkat . . . utolsó csepp véreünk kiomlásáig . . . életünket felszenteljük és

felsőleges Urunk s Excellentiád mellett vagy mind egyig meghalni, vagy mindenünk elhagyásával bujdosni, hazánk mostani boldogtalanságában a mint eddig, úgy ezután is fizetés nélkül hadakozni készek vagyunk s leszünk.«

Nagy bizodalommal várják tehát Bercsényi válaszáat, tudván, hogy kegyelmességében meg nem fogyatkoznak, de ellenkező esetben, ha a subsidiumot behajtják rajtuk, nyilvánvaló, hogy utolsó szegénységre jutván, mind ezredükben, mind városaikban elpusztulnak.¹⁾

Bercsényi azonban — a ki ügylatszük — másképen volt informálva a hajdúság anyagi erejéről, és különben is azt tartotta, hogy a veszedelemben forgó haza elvárhatja minden háfiától, hogy utolsó csepp vére mellett, utolsó fillérét is fölládozza érte — elutasító választ adott a követeknek, Szemere László ezredes pedig, 1709. május 19-én Kállóban kelt levelében megparancsolta a városok előljáróinak, hogy az adót, a háborúban elesettek családjain kívül — »mind szegényre, boldogra, katonára, lakosra, kinek-kinek . . . értéke szerint fölléve«, késedelem nélkül behajtsák.²⁾

»Ha pengig — úgymond — valaki lova s katonai készségének eladásával akarná dicáját fizetni, azt kgték meg ne engedje, másként ő Excellentiája resolválta, hogy valaki azt fogja eselekedni, mindjárt hajdú városi nemes privilegiumtól megfosztván, a városról kivereti s jobbagyul adja.«

Figyelmeztette továbbá Szemere a hajdú tisztteket, hogy a városokra kirótt 1000 köböl búzát és vágómarhát minél hamarább megadják, mert máskülönb *brachiummal* hajtatja be rajtok, végezetre pedig, hogy kötelességük szerint 600 jó lovas, fegyveres vitézt küldjenek a táborba, melynek kiállítá-

¹⁾ H.-Szoboszló város levéltárából.

²⁾ Szemere László következőképer osztotta föl a nyolcz városra — mert ebben az időben saját kérésére *Nagy Kálló* is a hajdúsághoz kapcsolatott — követett summát: *Kálló* 1775 német frt 26 kr., *Szoboszló* 1775 frt 26 kr., *Nádás* 1014 frt 32 kr., *Hatház* 760 frt 54 kr., *Böszörmény* 1775 frt 26 kr., *Palgávi* 1394 frt 59 kr., *Vámos-Pécs* 867 frt 43 kr., *Dorog* 760 frt 54 krt fizessen. -- A számítás alapjául az illető városok *dicalis conscriptiója* vétetett; Szemere meghagyta a vitézeknek, hogy jó lelkiösmeretük szerint járjanak el és *Ninási Jakab* vicekapitány szabja meg, kinek-kinek a maga portióját.

sában úgy serénykedjenek, »hogy ha *hatod nap alatt* ki nem léssen, bizony — úgymond — mind kegyelmeteket, mind a mezei hadnagyot... Generalis Uram ö Excellentiája méltóságos parancsolattya szerint vasra veretvén, Eesedben küldöm.«¹⁾

A hajdúk sem vették tréfára a dolgot és a 10,145 frt 50 kr. subsidiumot hamarosan előteremtették, sőt az ezredtartás május havi költségeire azon felül még bizonyos aránykules szerint megsabott összeget is fizettek, egy főhadnagnak 44, alhadnagnak 24, zászló tartónak 18, strázsamesternek 14, szakaszvezetőnek 8, káplárnak 5, a közembereknek pedig fejenként 3 német frt jutván.²⁾

Több katonát azonban teljességgel nem tudtak adni, és ügylátszik, hogy régi jóakarójuk, *Károlyi Sándor* bekegyezésével, kötelezettségüket pénzen váltották meg anélkül, hogy városaik végső romlásra, maguk pedig koldúsbotra jutottak volna.

II. Rákóczy Ferencz a hajdúk kiváltságát, a »szabadsáért való nemzetséges hadakozásban« tanúsított vitézségükért 1704. ápril 14-én, majd 1710. július 1-én ismételtlen meg erősítette.³⁾

Az 1704. évi július 4-én, Vámos-Péresen tartott gyűlés határozata következtében, a hajdú városok közönsége a *Szerda* napot ünnepnek szentelte, a nép bőjtölt, a kapuk bezárattak s a templomokban a magyar fegyverek győzelméért, az ősi szabadság visszaállításáért könyörögtek, 1709. december 17-én pedig a böszörményi gyűlésen elvégeztetett, hogy a mennyiben a magyar fegyvereknek »Isten ítéletiből lőtt megszégyenítés«, kiváltképen *Péntek* napokon esett, annakokáért a Péntek napok, más nemes vármegyék példájára, a hajdú városokban is »hármás isteni szolgálatoknak elkövetésével, ételnek, italnak s egyéb isteni szolgálatot megrontó muzsikáknak alkalmatlanságának abstinentiájával« és szent bőjtöléssel megünnepeletessenek.⁴⁾

¹⁾ Hajdú-Szoboszló város levéltárában.

²⁾ Szemere László brigadéros id. leveléből, *U. o.*

³⁾ Hajdúvármegye levéltárában.

⁴⁾ *U. o.* A hajdú kerület jegyzőkönyveiből. — Az ünnep rontóra 6 frt bírságot szabtak, az Isten káromlók ellen pedig azt végezték, hogy

III.

A hajdúságot közönségesen érdeklő ügyeket a kerületi gyűléseken tárgyalták, melyek eleinte hol egyik, hol másik városban a főkapitány elnöklése alatt tartattak. A legrégebb fennmaradt kerületi jegyzőkönyv 1694-től 1709. terjed, s a kurucz világ emlékein kívül jobbra szabályrendeletek, adókivetések, követutasítások, a városok tisztjeinek, szolgálóinak és a prókátoroknak fizetéséről hozott végzések, továbbá a hadi biztossággal és a szepesi kamarával folytatott tárgyalásokra, az erdélyi bujdosók tartására, Szabolcsvármegyével és Debreczennel való pörpatvarra, a pestis terjedésére, a hajdú városoknak 1702-ben történt összeírására, és egyéb napi renden lévő dolgokra vonatkozó adatok foglalhatnának benne. A statutumok között legnevezetesebb az, mely 1698-ban az idegeneknek befogadásáról, a becstelenítésről, a tisztviselők kötelességeiről, a latrok és gonosztevőkről, a dohányzásról, káromkodásról, ünneprontásról stb. hozatott, továbbá a privilegiumok őrzéséről 1709-ben alkotott szabályrendelet.

A kurucz világban legtöbb hajdú volt a hajdú városoknak Károlyi Sándorral, Palocsay Györggyel, Galambos Ferenczcel, Orosz Györggyel, kiváltképen pedig Eötvös Miklós kerületi komissariussal, meg Erős Gábor főmustramesterrel, a ki a Buday István, később Szemere László parancsnoksága alatt álló hajdú ezred fogyatékos létszáma miatt panaszt emelvén, sok pironkodást és szőgyenvallást okozott a katonák kiállításában — gyakran saját hibájokon kívül — nem eléggé buzgólkodó tisztviselőknek. A kerületi jegyzőkönyvek első s részben második kötete, mely 1708-tól 1734-ig terjed, nem csak a hajdúság, de általában ez időszak történetének rendkívül becses és eddigelé jobbra ismeretlen forrása.¹⁾

A szathmári békekötés után Csanády Sámuel kerületi kapitány, Fogarassy Tamással és Jámbor Istvánnal Pozsonyba

kétszeri eselekedetükért kegyetlenül megveretessenek, harmadikban irgalmatlanul megöletessenek.

¹⁾ Tudtommal Silye Gáboron kívül mások még nem használták.

küldetvén, az 1711 október 1-én Szoboszlón tartott gyűlés fölhatalmazta őket, hogy a hová a szükség kívánja, »*harminez borjas tehenekig discretizáljanak*» A hajdúk jól ősnerték azt a közmondást, hogy a Krisztus koporsóját sem őrizték ingyen s annak okáért, mikor arról volt szó, hogy különállásuk megszüntetésével ismét bekebeleztessenek Szabolcsvármegyébe, vagy a mi még rosszabb, a fiscus földesurasága alatt adófizető jobbágyokká tétessenek: nem emlegették többé nyomorult szegénységüket, hanem ugyancsak bőven osztogatták a pénzbeli és egyéb ajándékot, hogy Kassán, Pozsonyban és Bécsben jóakarókat, hatalmas pártfogókat szerezzenek maguknak. Értettek hozzá, hogy kinék mivel lehet a szívét megvenni. A kassai kamarás uraknak árpával és fejős tehenekkel, a katona tiszteknek pénzzel és jó háttas lovakkal kedveskedtek, gr. *Pálffy Jánosnak* egy alkalommal 7, később mikor nádor lett, 14 borjas tehenekkel discretizáltak, *Károlyi Sándornak* »oecónomiájának öregbítésére« zabot és kölest, *Ebergényi László* generalisnak 6 *gyermek lovakat* és egynehány oldal szalonnát küldtek stb. De hiában való volt minden, mert III. Károly 1725 november 13-án megerősítette ugyan kiváltságait, az adófizetés kötelezettségét azonban tovább is fenntartotta, *Polgárit* pedig, mely hosszas perlekedés után még 1701-ben régi földesurának, az egri káptalannak íteltetett és lakosai 1718-ban, ha el nem költöztek, jobbágyokká tétettek, — be sem foglalta a privilegiumba.

A régi hajdú kerület levéltárának legbecsesebb része 10 fasciculusból áll, mely a többi iratoktól elválasztva, különös helyen különös gonddal őriztetik. Az I. esoméban vannak — ha véletlenül máshová tétettek is, de jelzetükből ítélve oda tartoznak — a fejedelmek és királyok adomány-, kiváltság- és protectionális levelei, köztük Boeskey híres donatiója, mely tartalmára való tekintet nélkül is megérdemli a *magna charta* nevet, minthogy körülbelül 69 cmtr hosszúságú és csaknem akkora szélességű pergamen lapra íratott, közepén a hajdúk *igaz és tökéletes nemességének jelével*, a szépen festett címerrel, melynek egyik alkatrésze, a *sárkány*, a Boeskey nemzetség ősi címereből vétetett át, a fejedelem különös kegyelmének és jóakaróának bizonyosságául. A pajzstartók: *Sámson* és *Her-*

kalos hasított ujjas mentében, zöld nadrágban, piros csizmában, — tökéletes magyar hadiriseletben ábrázoltatnak. — Az oklevél, valamint selyem zsinóron függő pecsétje, teljes épségében fennmaradt.¹⁾

A többi esoméban, tartalomra és időre való tekintet nélkül összehalmozva, patensek, mandatumok, kir. resolútiók, a kassai generalisoktól, az udvari kamarától, kancelláriától és helytartó tanácstól érkezett rendeletek, birtokba iktatásról szóló jelentések, különféle conscriptiók, pörös, adó és gazdasági iratok, a hajdú kerület rendezésére vonatkozó helytartó tanácsi és kamarai javaslatok, követutasítások, szabályrendeletek, folyamodások, az udvarhoz és az országgyűlésekhez intézett fölterjesztések, hivatalos levelezések, Mária Terézia korabeli insurrectionális iratok, a hajdú kapitányoknak, különösen *Csanády Sámuelnek* Pozsonyból és Bécsből küldött tudósításai, katonai ügyek, a hajdúknak a szepesi kamarához való viszonyára, a kir. biztosok működésére, a földosztásokra, egyházi, vallási, közigazgatási és törvénykezési állapotokra vonatkozó iratok találhatók.

A városok jegyzőkönyveiben, melyek Szoboszlón 1629-től, Bősörményben 1667-től, Vámos-Pércsen 1694-től, Nánáson 1696-tól, Dorogon és Hétházon pedig a mult század elejétől fogva maradtak fenn²⁾, — a községi szervezetre, birtok- és gazdasági viszonyokra, kiváltképen pedig a büntető igazságszolgáltatásra nézve találhatók érdekes adatok, melyek gyakran az általános erkölcsi és műveltségi állapotokat is megvilágosítják.

A bősörményi tanács 1675-ben a káromkodók ellen olyan törvényt hozott, hogy a ki *atta teremteltével* vagy másképen szitkozódik, először 6 pálczát kapjon és 12 frt fizessen, másodsor *követ hordozzon a nyakában*, harmadszor pedig haljon meg érte.

A kőherdozás büntetésével közelebbről megismertet ben-

¹⁾ Megjelent nyomtatásban a hajdú kerületnek 1843. évi emlékiratában. Magyar fordításban közölte: *Silye Gábor* »Hajdumegye leírása« 5. lap.

²⁾ Legalább nekem Dorogon és Hétházon régebbi jegyzőkönyveket nem tudtak mutatni.

nünket ugyancsak a bősziorményi tanácsnak 1703-ban kelt következő ítélte:

»Tetszett közönségesen törvényünknek, mivel Derecskei István mind az Istent *szentül-szembe* megkáromlotta s mind a magistratust s a nemes tanácsot megszidalmazta, melyért, ha a nemes tanács gratiája hozzája nem járult volna, kövel kellett volna agyon verettetni, azért hóhér mellette lévén, városunk utczáin hordozzon követ, *mindenütt utczáinként kiáltván, hogy nem erre, hanem kövel veretésre lett volna méltó.*»¹⁾

Az Isten káromlás mellett legszigorubban büntették a paráznaságot, oly esetben, mikor a vétek házasságtöréssel járt. A nős parázna, ha csak felesége meg nem bocsátott neki, a mire alig van példa, irgalom nélkül halálra ítéltetett, s azonképen a házasságtörő asszony is. De az már többször előfordult, nemcsak a hajdú városokban, hanem országszerte, hogy a férfi parázna hitvesét kikönyörögte magának a hóhér kezéből, és tovább folytatta vele a házasság életét.

Diószeghy Sámuel hatházi jegyző felesége *Dobryai Zsuzsanna* asszony »nem gondolván sem az Isten, sem az haza törvényeivel, régtől fogván tisztátalan életet sok ízben, sokakkal vakmerőképen elkövetni és élni mindezideig bátorkodott,» mely úgy a kihallgatott tanúk vallomásaiból, mint saját szája vallomásából rábizonyosodván, halálos büntetésre lett volna méltó. A notárius azonban nem gyönyörködve hitvestársa halálában, és jövődóbeli megjobbúlását remélve, megkegyelmezett neki és újra gratiájába vette. — De a hatházi magistratus ezzel még nem tartotta befejezettnek az ügyet és a parázna asszonyt, saját gonoszságának megzabolázására, másoknak is elrettentő példájára, 1750. június 8-án arra ítélte, hogy »hóhér által keményen megcsapattassék, a városból pedig végképen proscibáltassék.«²⁾

Ugyanez alkalommal *Csatári István* iskolamester azzal vádoltatván, hogy a jegyző feleségével házasságtörést követett el, bár a dolog nem világosodott meg tökéletesen, mindazon-

¹⁾ H.-Böszörmény város jegyzőkönyvéből.

²⁾ H.-Hatház város 1750. évi jegyzőkönyvéből.

által »tovább-tovább lehető s megeshető botrányozásnak eltávoztatására« hivatalától megfosztatott és a városból örökre kitiltatott.³⁾

A családi élet tisztaságára olyan gondot viseltek, hogy a rosszhírű, vagy alapos gyanuba kevert asszonynak — a mint az alábbi, 1703-ban hozott ítéletből látjuk — ártatlanságát a törvény előtt kellett bebizonyítania:

»Tetszett közönségesen törvényünknek, mivel Sajtos Istvánné Hárs Honának nőtelen legényel . . . együtt való lappangása bizonyosan megcomprobáltatott: tiszta jámbor személyiségét harmad magával, szavahibető emberekkel bizonyítsa, ha pedig nem comprobálhatja, kerékre köttetvén, hóhér által vesszőztessék meg.«⁴⁾

Böszörményben lakó *Sarkedi Istvánné* paráznaságért 1702-ben feje vétegett, *Kiss Istvánné* pedig 1711-ben a hóhér kiséprzte a városból, de előbb kötelezvényt adott magáról, hogy ha még egyszer vétekbe esik, kegyelem nélkül megölésék.⁵⁾

A tiszta életű, jámbor asszonyokat nagy becsületben tartották, s a magistratus néha még a házastársak belső ügyeibe is beavatkozott, hogy a méltatlanul bántalmazott nőnek igazságot szolgáltatasson.

Egy *Móricz Ferencz* nevezetű böszörményi ember feleségét szörnyen szidalmazván, nemzetségét, születését, eredeti vallását is illetlenül hánytorgatván: 30 kemény pálcza ütessel büntettetett.⁶⁾

A dorogi *Sotyák Simon* addig ütötte-verte feleségét, hogy a szegény asszony utóljára is belehalt. A város törvényseke 1716. szeptember 19-én következőképpen ítelt felette:

»Mínthogy Sotyák Simon maga nyelvével megvallotta, hogy hites feleségét verte, kínozta, tagolta tetejétől fogva talpáig, még az idegeneknél és kívül való nemzetségeknél is hallatlan mocskolással, testében való irtóztató sértegetésekkel annyira elcsesítette, hogy azonnal halála is abból következett

³⁾ U. o.

⁴⁾ H.-Böszörmény város jegyzőkönyvéből.

⁵⁾ U. o.

⁶⁾ U. o.

légyen: azért oly czéges, tetemes, nyilván való könyörületlen cselekedetiért, maga vérén történt gyilkosságiért . . . hóhér hozattatván, megkínoztassék, lófarkán kivetetessék és annak utánna feje vétetessék.«¹⁾

Az ötödik parancsolat ellen vétőket is példásan büntették. Vámos-Péresen lakó Horváth Mihály nem tartotta tiszteletben az atyját, sokat gomonibáskodott vele, üzte, kergette a háztól, »vén kutyának« mondván, a ki még disznó-pásztornak sem volna jó és csak azt nézi, hogy atyja, máskülönbén megölné stb. stb. A nemes tanács az ítélethozatalnál meghasonlott-Némelyek halált kívántak fejére, mások beérték volna azzal, ha a nyelvéből egy kicsiny levágnák. — Végre a major pars akaratából ilyen törvényt mondtak reá:

»Mivel hogy Horváth Mihály olyan illetlen szókkal diffamálta (atyját), hogy mind az Isten s mind az ország törvénye ellen vagyon, mivel hogy az nyelvével diffamálta, az nyelve az nyaka csigáján vonattassék ki, annak utánna kivel veretessék ajjon.«²⁾

Az ítéletet azonban a hajdú kerületi törvényszék nem hagyta helybe, mert a vámos-péresi jegyzőkönyv tanúsága szerint Horváth Mihály kegyelmet kapván, 1700. február 25-én reversalist adott magáról, hogy atyját és anyját ezentúl megbecsüli és holtuk napjáig illendő tiszteletben tartja.³⁾

A ki a nemes tanács ellen »felfuvalkodván maga indulattjából helytelenül szólott«, 12 frtig terjedő pénzbírságra és eklézsia követésre ítéltetett, de ha valaki a magistratust gyalázta, rágalmazta, vagy plane tettelegességre vetemedett, nem szabadulhatott meg ilyen könnyen.

»Mivel a magistratus — így hangzik a dorogi tanácsnak 1720-ban hozott ítélete — Ujjas János éktelen mocskait, böcs-telenítő beszédeit, hogy a nemes tanácsot hamisolta, hunczultolta, ördöggel ragadtatta, — világosan comprobálta: azért törvényeink szerint minden személy eskütt ember ellen 100 m.

¹⁾ H.-Dorog város jegyzőkönyvéből.

²⁾ H.-Vámos-Péres jegyzőkönyvéből.

³⁾ H.-Vámos-Péres jegyzőkönyvéből.

forintokban convinceáltatik, ha annyira való facultása nem lehet, ellene hóhér hozattatván,¹⁾ a nyelve vonassék ki.«

Ez az ítélet azért is nevezetes, mert a XVIII. század első felében csak nagy ritkán történt, hogy a testi fenyítéket másodsorban alkalmazván, a vétkekre egyenesen pénzbírságot szabtak volna, sőt súlyosabb esetekben helye sem volt a pénzbüntetésnek.

Asztalos György bősörményi lakos, 1703-ban a városnak becsületes tisztje, nemes Kovács Mihály ellen kezét fölemelvén, süvegét földhöz verte s üstökébe kapott. *Deliberatum est*: »hatalmas mocskoló cselekedetiért fél kezén maradjon.«²⁾

Az elítéltek a kerületi székhöz fellebezhettek, de sokkal okosabban cselekedtek, ha kiegyeztek a magistratussal és a rájuk szabott büntetést pénzen, vagy jó áldomással — mert erre is találunk példát — megváltották.

A hajdú városok jegyzőkönyveiben nagy számmal előforduló különféle bűnesetek között boszorkány-pőr aránylag kevés van, sőt ha valakit büvöléssel, bájolással, babonassággal és boszorkánysághoz hasonló cselekedetekkel vádoltak, a magistratus a védelemnek is helyet adott, megengedvén, hogy a gyanúsított személyek ártatlanságukat mentő tanúkkal bizonyíthassák. Legalább *Szoboszlóban* az volt a szokás, és van rá eset, — a mi szinte hihetetlen, mert országszerte azt tapasztaljuk, hogy a kinek egyszer boszorkányhírért költötték, az nem kerülhette el a máglyát, — megtörtént, mondjuk, hogy az ilyen szerencsétleneket a hajdú városok törvényszéke egyszerűen fölmentette. De a nyilvánvaló boszorkányok, azok t. i., a kik ártatlanságukat igazolni nem tudták, mert sem prókátoruk, sem jó akarójuk nem volt — »mind Istennek Mózes által kiadott, mind Szent István törvénye szerint« megégetettek.³⁾

¹⁾ A hajdú városok nem tartottak külön hóhért, hanem szükség esetén a debreczeni mestert hozatták ki.

²⁾ H.-Bősörmény város jegyzőkönyvéből.

³⁾ Thuri Dorca és Sári Judik egyszerre vádoltattak boszorkánysággal, de a magistratus csak az első ellen tudott bizonyítani, a ki 1702-ben

A kerület phisicusa bepanaszolta böszörményi *Nagy Erzsébetet*, hogy egy beteget először megkent, annak utána pedig *vá olvasott*. Minthogy ez által a »varázslásnak legvastagabb és talalmasabb« nemét követte el: 20 kemény korbácsütések elszenvetésére ítéltetett.¹⁾

Az igaz, hogy ez már József császár idejében történt, a ki a büntető igazságszolgáltatás kezébe hóhér pallos helyett mogyorófa páleázát adott.

Az élve eltemetés borzasztó büntetésére is találunk példát a hajdú városok jegyzőkönyveiben, 1705-ből:

»Mivel Czigány Istvánnak Mária nevű mostoha leányának maga nyelve vallása, hogy tőle tisztátalanul, életben született gyermekét a város árkának tövisére feltevé, halála abból következhetett; maga gyermekinek nyilván való gyilkosa lett: a mint maga gyermekinek eleven testét tövisre tette, *ő is elevenen tövis ágyra fektetve, úgy temetessék s öletessék meg.*«²⁾

A magyar törvényekben nincs szó ilyen rettenetes büntetésről, de úgy látszik, hogy a gyakorlatban nálunk is elfogadták V. Károly császár codexét, mely szerint a gyermekgyilkos anya karóba huzatásra és élve eltemetésre ítéltetik.³⁾

A verekedésnek, csendháborításnak s más efféle kihágásoknak *deres, kaloda* vagy pénzbírság volt a büntetése. A magistratus nemcsak a lakosokat, de a városban ideig-óráig tartózkodó embereket is megfenyítette, ha viseletükkel a községet botránkoztatták.

Bizonyos *Muratoris János* nevezetű szebeni szász, egy lengyel zsidót a kúntinban pofon csapott, mivel ez a csapláros által elibe tett gyertyát elvitte, magát pedig lehunczutolta.

megégettetett (Böszörmény város jegyzőkönyvéből). A boszorkány-pörökben követett eljárás módját legjobban *Szoboszló* város jegyzőkönyvéből ismerhetjük meg.

¹⁾ H.-Böszörmény város 1782. évi jegyzőkönyvéből.

²⁾ H.-Böszörmény város jegyzőkönyvéből.

³⁾ *Kropf Lajos*: Az élve eltemetés büntetése. (*Századok*, 1897. évf. 265. l.).

Ruben Juthovics panaszra ment a böszörményi magistratushoz, mely következő ítéletet hozott:

»Két tanu által bebizonyosodván, hogy az *I.* pofon csapta a zsidót, de ezen injuriának oka volt a zsidó, azért az *I.* 12 — az zsidó pedig 6 frtot fizessenek.«¹⁾

A mult század hetvenes éveitől fogva túlszigorú vagy pláne kegyetlen ítéletekre alig akadunk. Nem azért, mintha bizony a hajdú erkölcsök csodálatosképen megváltoztak volna, sőt inkább a paráznság, a sok *kvártélyos* katona miatt — még jobban lábra kapott, s a férfiak csak úgy káromkodtak, tobzódtak, részegeskedtek és erőszakoskodtak, mint annak előtte, — hanem azért, mert Mária Terézia alatt, főkép, mikor már József is résztvett a kormányzásban, az igazságszolgáltatás országszerte humanusabb módon gyakoroltatott.

Halálos büntetésre, testconkitásra nincs többé példa, sőt a pénzbírságot is csak kivételesen alkalmazták, a hamis mértékkel mérő kufárookra, hanyag vagy hűtlen tisztviselőkre stb. József császár idejében a bot és korbács uralkodott mindenfelé, de a bírák az osztogatásban olyan igazságtalan mértéket tartottak, hogy míg a paraszt, a ki *forspantra* el nem ment, 50 páleázát, addig a sírfeltörő, halottrabló, igazán elvetemedett bűnös mindössze 30 korbácsot kapott;²⁾ az Isten káromlót gyakran *halvanig* is verték, a »tisztátalan személyeket« pedig a helyett, hogy mint régen cselekedték, legalább kiseprűzték volna a városból, 25 korbács után szabadon eresztették. A lopást, orgazdaságot, de még a gyilkossági kísérletet is épen úgy, mint a becsületsértést, rágalmazást, paráznságot stb. egyaránt bottal büntették, a mi arra mutat, hogy a nagy humanizmus a józan ítélő felfogást határozottan megvesztegette.³⁾

¹⁾ Böszörmény város jegyzőkönyvéből.

²⁾ H.-Nánás városnak III. sz. és Böszörménynek 1781. évi jegyzőkönyvéből.

³⁾ »Paragó Sárának a kvártélyosokhoz való gyakori járása s társalkodása, mint gyanús személynek s világos k... nak referáltatván, minthogy az illetén k... mi a *katvaságban is sok kár tétetik*, má-

Valóban megérdemelnék a jegyzőkönyvek, illetőleg a bennök előforduló bűnesetek és büntetések, hogy jogi szempontból is beható tanulmányozás tárgyává tétessenek.

Ezekben kívántam ismertetni a szabad hajdúk történetére vonatkozó s még befejezésre váró levéltári kutatásaimat.

soknak példájára 25 korbácsokkal büntetteték». *Böszörmény város 1783. évi jegyzőkönyvéből. Fazekas György gyilkossági szándékért 30 pálczát kapott stb. stb. U. o.*

FÜGGELÉK.

I.

1631. április. A hajdú városoknak adandó kegyelem feltételei.

Meg nem gondolván az hajdú városoknak lakosi, hogy az mely földön laknak, ő felségek az mi kegyelmes urunk és koronás királyink atták nekik; az kiből feleségeket, gyermekeket, magokat békességben tüplálják s elhez szép szabadságot is adott ugyan ő felsége nekik, ki mellett senkitől semmi büntások nem volt és sem Császárrunknak sem az ország avagy vármegyék köziben soha semmi contributiót nem adott vagy fizetést vagy dízmat, hanem szabadosan élt valamint akarta maga javaival s általmat is ölegedendőt nyújtott ő flsge nekik, ugy annyira, hogy mikor a török elakarta őket pusztítani, avagy boldulás alá akarta vetni, később volt az velek való békességet is felbontani, hogy sem az ecczer nekik adott szabadságban meghatta s volna őket büntani s annyival inkább elhatta volna pusztítani: de ők mind ezeket hátra vetvén és sem kegyelmes urok, koronás királyok velek való jótétét meg nem gondolván, sem magok kötelességét és hűségét, nem csak elhajlottanak mind ő felségétől az mi kegyelmes urunktól s az szent koronától és az ország egyezségétől, de sőt ugyan arezol is lámattak kegyelmes urok, koronás királyokra és ily nagy, hatalmas méltóságban lévő fejedelmek ellen, holmi erőtlen és gyökeretlen emberekhez kötelezték magokat, kegyelmes urok méltóságának nem kicsiny sérelmével. Kire nézvé minden igaz ítélet szerint nem csak azt nem érdemlenék (gy!) hogy minden ő felségektől adott szép szabadságokat elvesztessék, de illendő sőt kemény büntetés alá is méltán veltethetnének közönségesen. Minda-onálttal szokott kegyelmességét akarván még is ő felsége rajtok megmutatni, és jámbor fő, uri hiveinek s kiváltképen az magyarországi Palatinus mellették való alázatos törekedését kegyelmesen szeméi előben vevén, ké-sz lészen minden ellene tett eszelekedetekről elfelejtkezni és előbbeni kegyelmességében bé venni őket s szabadságokat is ujonnan confirálni, kötelezvé ők is magokat az ide alább következő punctumokra, melyek nélkül sem ő flsge hátsorságos az ő hűségekben nem lehet, sem az ország békességben nem maradhat sem ő magok között soha semmi egyezés és nyugalom nem lészen.

1. És először is, mivel urukhoz való hűségekért költött volt az kapitányoknak közüllök ki jönni, azokat közikben be vegyék és kapitányoknak ösmerjék, s ha kiknek közüllök mi kárt tettek, arról megelégsék.

2. Az töröktől és egyebektől is, ha kikhez kötelesek voltak, avagy volnának, azoktól egyáltalában elfogják magokat, mindenestül haszon-talanú és semmivé tévén minden affile ígéretek, kötések és fogadá-sokat, s ha mi arról való levelek mállók volnának, azt kezekből ki adgyák.

3. Koronás királyok hűségétől soha ennek utánna el nem szakad-nak, hanem életék és fejök föl állatáig hívek és igazak maradnak.

4. Soha semmi időben senki mellé és senki ellen föl ne álljenek, az ő fgsze császár urunk nyilván való parancsolatja és akarattya nélkül.

5. Mindenekben ő fgsze és palatius után az kassai fő generalistól függjenek s ha mikor mi kapitányság akármi okból is vacálna, kapitányt tőlle kérjenek.

6. Mivel eddig is minden változás, gonoszság és támadások azért is történtek, hogy csak az kapitányok voltak hitesek, szükséges, hogy ezután mindnyájan hűtösök legyenek és senkit hit nélkül közöttök ne szenvedjenek.

7. Senkit az generalis hire nélkül be ne vétessenek magok között, s ha kit be akarnak venni, azt meg köll tudni, ha nem szolgál avagy jobbágy-e, vagy pedig valami bujdosó tolvaj és lator?

8. Ha ki ennek utánna hitegetné őket, avagy valami támadásra ingerlené, holmi rossz híreket hitegetvén közöttök, azt tartozzanak generalisoknak megjelenteni és annak hogy semmi uton hitelt nem adnak, s ha az töröktől vagy mástól is mi affile levél, izenet, vagy követség közik-ben megyen, azt mindigárt az generalisnak hírré teszik és az leveleket meg sem nyitván fölküldik.

9. Minden városokban bizonyos számú gazdák legyenek és azoknak nyek az generalisnál lagistromban légyen és holmi csuvargó és levont legényeknek azok hajlékot ne adgyanak, se köztök ne szenvedgyék.

10. Utólszor mivel effile gyakor támadások végtére veszedelemben hozhatnák szegény hazánkat és nemzetünket, szükséges, hogy az kik fő okai voltak ennek az mostani támadásoknak és zürzavarnak, kézben adassanak másoknak is példájára.

Melyeket megeselekedvén, mind ő fgsze kegyelmességében be-
vesszük őket s mind privilegiumokat megújítja ő fgsze és minden egyéb-
kegyelmességét is mutatja hozzájuk és ezután esöndesen s békével éltet-
nek s nyughatnak az ő fgsze kegyelmes árnyéka és óltalma alatt s min-
den ez ideig való alkalmatlan cselekedeteket is feledékenységben fogja ő
fgsze venni s mi is ő fgsze után minden jó akaratunkat nyújtjuk nekik.

(Kívül: Az hajdúktól való kívánságok. Kelet nélkül, a szepesi kamara írásai között az orsz. levéltárban. — Kivonatát a kismartoni levéltárból adja Szilágyi Sándor: A Rákóczyak kora Erdélyben, I. k. 298. l.)

II.

1631. april. Császár urunk ditiójabell Szabolcsvármegyében lakozó hajdúságnak hozzájuk küldött követinek válaszok.

Effile alkalmatlan támadásoknak, az mint ez is vala, veszedelmes voltáról sokat nem szólunk, mivel ezt magok is szemekkel látják az hajdú vitézek; ki semmi egyebet magunk fogyatásánál nem néz, szüksé-ges azért, hogy ennek utánna effilétől minden utakon és módokon oltal-mazzák magokat, hogy utolsó veszedelemben se magokat se szegén édes hazánkat se nemzetünket ne hozzák.

Az mi pedig írásokban beadott kívánságokat nézi,¹⁾ először is az megnevezett és a többi között kirekesztetett személyeknek állapotja oly dolog, hogy egy szóval valami egyenletlenség zürzavar, kár vallás, vesze-delem, vérték kiöntása az országban most volt és történt, ők voltak fő és első okai és így nem érdemlenek sem az ő fgsze kegyelmes gratiáját sem az mi jó akaratunkat, sem pedig az több hajdú vitézeknek mellettek való törekedéseket is, hogy hasonló zürzavart ezután is köztök ne csinál-janak. Mindazonáltal megtekintvén nemzetünköz való kötelességünköt és szeretetünköt s az hajdú vitézeknek is törekedéseket, hogy gratiájokat távol ^(?) is szorgalmazzák ő fgszénél, abban ellent tartók nem vagyunk; sőt meglátván, mint viselik magokat az mostani császár urunk ő fgsze hűségére való visszatérésekben, az több hajdúságnak ahhoz képest léssen tovább való köztök megmaradásokról való rendelés is.

Az kapitányoknak visszamenetelek és tisztekben s helyekben való beállítások szükséges, mivel ő fgsze méltóságában jár és egyéb aránt is nagy illetenség volna, ha ők urukhoz való hűségekért rekeszethetnének ki tisztekből, mindazonáltal erőssen meg léssen nekik parancsolva, hogy az ideig lett dolgokért tisztí vesztése alatt senki közöttök alatta valóján bosszút ne álljon és őket mód nélkül és törvéntelenül ne rongálja, hanem jó egyezésben és szeretetben éljenek velek.

Az törökkel békességet kell mindnyájunknak tartanunk s az ő fgsze kegyelmes parancsolattya és akarattya is az, az hajdú vitézek is azért ahhoz tartják magokat, de hogy az ország nélkül valami magán értelmek legyen velek, az semmi uton meg nem esgettalik s méltó attól magok-nak is oltalmazni magokat, egyéb aránt egyetértvén az nemes országgal és ő fgszével, az békességnek mívoltát is egyértelemből és akarattal kell tartanunk.

Az mi pedig az két urival ²⁾ és Biharvármegyei hajdúkkal való kötelességeket illeti, attól már azok az más részen valók felszabadították magokat és fejedelmeknek kezében is adták az erről a részről nekik adott hitleveleket, azont kell azért innét is cselekedni, mert két urnak

1) L. erre vonatkozólag Szilágyi S.: A Rákóczyak kora, 299. l.

2) Ifj. Bethien István és Zólyomy Dávid.

senki nem is szolgálhat s látni való, hogy az urfiaknak tőt kötelesség ellene volt mind az ország egyezségének, s mind ő fsgének császár urunknak és magok javának. Vissza köll azért az reversalisokat adni, az melyet az urfiak és a Bihar megyében lévő hajdúk is attanak nekik.

Az hit dolgát a mi nézi, az magok javáért vagyon inkább mint más dologért, *holott ők mint egy végházakban egy laknak azokban az helyekben s minthogy az végheliek is megesküsznek, méltán azont köll nekik is eselekedniük.*

(Kelt néküt II.-Vámospéres levéltárából.)

III.

1631. május 8. A király búségére visszatért vámospéresi hajdúk hitlevele.

Mi római császár és magyarországi koronás király urunk ő felsége ditiójában Szabolesvármegyében lévő Vámos-Péres nevű hajdu városban lakozó mostani kapitán *Kutassi János*, vice kapitán *Kiss Márton*, esküttök: Csókási István, Kis Benedek, Korlát Péter, Nagy Gergely, Bilaki Péter, Vajda Mihály, Tóth János, Végh Miklós és Rácz Gergely, tizedesek: Orbán János, Molnár Bálint, Dávid Máté, Fekete Miklós, Beroczki Ambrus, Fejes Miklós, Nagy Ferencz, Furus Bálint, Bogáthi Mátyás, Nagy János, Veres Mihály és mind fejenként az egész vámospéresi városában lévő vitélő rend, valljuk az mi reversalis levelükben, tudtára adván mindeneknek az kiknek illik mostaniaknak és utánuk következőknek, hogy mi mától fogvást minden időben az felsőges *II. Ferdinánd* római császárnak és magyarországi király urunknak ő felségének és ő fsgé után Magyarországbán következő törvény szerint való igaz koronás királyoknak, fejünk fenn állatáig igaznak, hívek és engedelmesek leszünk, barátjoknak barátjuk, ellenségeknek ellenségek. Azt az kassai végezést, melyet tekintetes és nagyságos gróf galanthai Eszterházy Miklós urunk ő usga Magyarországnak palatinusa az erdélyi fejedelemnek tekintetes és nagyságos Rákóczy György uram ő nagyságával mi felőlünk végezett, minden punctumiban megtartjuk, koronás királyunk ő fsgé után Magyarországbán fő Palatinustól és kassai generalistul dependáljunk és ő nagyságokhoz tökéletes engedelmisséggel leszünk, Erdélyország és fejedelme ellen, valamig római császár és magyarországi királyurunk ő fsgével az békességet megtartja, fel nem ülünk és ha azután, mi azvagy marádekink magyarországi koronás király ellen vagy ő fsgé hívei ellen és az ország ellen támadást és háborúságot és zárvart indítanánk, az féle eselekedeteink megbizonyosodván, mingyárast és azontul városunk szabadságát elvesztessük, amnestia, és az mostani eselekedetünkről való feledékenség mi nekünk ne adassék, hanem ő fsgé és az ország minket törvényszerint fegyverrel is megbüntethessenek. Hol pedig ennek utánna városunkban létű fő és vice Kapitányok, eskütt emberek, tizedesek vagy akármely más tisztben és közrendben való találhatnók, az ki az ő fsgé

koronás király urunk ellen, vagy az ország közönséges békessége felháborítására valakivel vagy titkon vagy nyilván tractálna, az olyalont, ha kapitány leszen az város esküttel, ha pedig eskütt személy, tizedes vagy közvitélő rend leszen az kapitánya az felül megirt, városunknak szabadsága elvesztése alatt minden késedelem nélkül éjjel és nappal az ország generalisának értésére és tudtára tartozzanak adni és az mint az Isten háborúság indítására, pártütésre igyekező ellen parancsolna, ugyanazon büntetésben, mint ki az féle vétékben comperiáltatnék, minden engedellem és továbbra való halogatás nélkül tartozzék procedálni. Melynek nagyobb bizonyására, erősségére, tökéletesen való megállására magunk és maradékunk nevében ő fsgének és az egész Magyarországnak adgyuk az mi városunk közönséges peesete alatt kelt reversalis levelünket. Datum ex oppido nostro Vámos-Péres die 8. mensis maji A. D. 1631.

Vámospéres városában lakozó egész hajdu vitélők képeben subscribáltatott az város hites nótáriusának kez: által az egész város parancsolattvából és szemelättára.

(V.-Péres levéltárában őrzött egykerű másolat.)

IV.

1632. apríl 8. Amnystia data pro hajdonibus.

Nos Ferdinandus etc. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis. Quod cum superioribus proxime elapsis temporibus certi motus intestini et hostilitates in partibus Regni nostri superioribus exorti fuissent, exindeque pax et tranquillitas publica Regnique quietis perturbata extitisset, cui quidem scissioni hajdones in ditio-nibus sacrae Regni nostrae Coronae commorantes adhaerendo per ipsos quoque et injuriae fidelibus nostris regnicolis illata fuissent, ob quod etiam meritam indignitatem et animadversionem nostram incurrere non formidassent. Nos tamen ex benigno affectu et clementia nostra levitate potius quam rigore eosdem ad debitam fidelitatem et devotionem reduci cupientes, accedente etiam fidelis nostri nobis sincero dilecti spectabilis ac magnifici Comitis Nicolai Eszterházy de Galantha, Regni Hungariae Palatini, aliorumque nonnullorum fidelium nostrorum Consiliariorum et regnicolarum diligenti et demissa interpositione, ac ut sopitis in Regno quibusvis dissidiis et differentiis pax alma restitueretur, indigenaque quiete et tranquillitate perfruatur, potissimum vero ex eo, quod praefati haj-dones ad debitam fidelitatem et sacrae Regni Coronae subjectionem redeuntes ad contestandum tanto magis devotionem et sinceritatem erga Majestatem Nostram ac Regnum ad certos etiam articulos per praefatum Regni comitem palatinum exhibitos se se obligassent: eosdem in gratiam praesentium recipere dignati sumus, ideoque generalem amnystiam et oblivionem omnium que praescripto tempore concitationum, motuum et perturbationum per ipsos commissa et perpetuata fuissent concessimus, idque vigore hujus diplomatis declaramus et decernimus, non dubitantes quin

clémentiam nostram hoc quoque vice experti ita imposterum instituturi sint, ne ejusmodi exorbitantias et excessus incidant, ob hocque injustam indignationem et animadversionem nostram incurrant, cum et nos, ad instar reliquorum fidelium nostrorum regnicolarum ex pio et paterno affectu nostro omni elementia et benignitate ipsos prosequi intendamus, eosque in pristinam gratiam receptos, in consuetis eorum privilegiis et immunitatibus conservare, ipsorumque libertates confirmare velimus. Ino absolvimus et immunes pronunciamus, modoque praemisso in gratiam recipimus, immunitatesque et libertates quibus haecenus usi et gavisii fuerunt roboramus et confirmamus, harum nostrarum vigore et testimonio literarum. Datum in civitate nostra *Vienna* die 8-a mensis Aprilis. Anno domini 1632, Regnorum nostrorum etc.

(*Orsz. Levéltár. Liber Regius VII. k. 988. l.*)

V.

1642. május 14. A vekerdí rácz hajdúk 30 magyar hajdút bizonyos föltételek alatt maguk közé fogadnak.

Nos Requisites Literarum etc. Capituli Ecclesiae Varadiensis etc. etc. Memoriae commendamus tenore praesentium sonantes, quibus expediti universis. Quod nobiles Ladislaus Rácz ductor et Petrus Csonka juratus oppidi Vekerd in suis propriis nec non reliquorum inhabitatorum ejusdem oppidi Vekerd personis et nominibus *ab una*, ac Joannes Estelyi, Blasius Olasz et Michael Szűes in suis itidem propriis nec non reliquorum viginti septem militum ad praedictum oppidum Vekerd commorandi gratia se se transferentiam personis et nominibus *parte ab altera*, coram nobis personaliter constituti, eadem utraque partes onera et gravamina omnium eorum, quos videlicet infrascriptam tangeret et concerneret, tangere et concernere in futurum sive vero de praesenti quocumque modo possent negotium super se se assumentes et levantes matura primum et exacta intra se se deliberatione et consultatione praehabita, sponte et libere vivaque vocis suae propriae oraculis facti sunt et retulerunt in hunc modum, qualiter iidem inhabitatores dicti oppidi Vekerd, varia onera et munera annuatim pro eodem oppido et portione ipsorum emptitia praedicta in praedio *Darvas* omnino in Comitatu Bihariensi existentis turcis christiani nominis immanissimis hostibus praestare et administrare debent sufferre et supportare minime valerent, ut igitur praescripta facilius praestare in dictoque oppido commodius permanere possint, praedicta triginta milites hungaros in numerum et consortium suorum recepissent, annumerassent, et cooptassent, et ad dictum oppidum Vekerd in Comitatu Bihariensi existentem commorandi gratia se se transferendi, ibidemque domos extruendi et aequali jure una cum ipsis residentes plenariam atque omnimodam auctoritatem et potestatis plenitudinem dedissent et concessissent, prout receperunt, annumerarunt et cooptarunt dederunt item concesserunt, singuli eorundem Hungarorum, . . . ipsorum dictum oppidum

Vekerd praescriptamque portionem praedictae possessionis Darvas in dicto Comitatu Bihariensi existentis juxta emptionem ipsorum simul cum cunctis suis utilitatibus et pertinentiis quibuslibet terris scilicet arabilibus cultis et incultis, agris, pratis etc. etc. sub suis veris metis et antiquis limitibus existentibus aequali et perpetuo jure tenere ac possidere, ibique seminaturam et agriculturas exercere, fructusque et utilitates percipere possint et valeant, his tamen conditionibus interjectis:

Prima. Quod eadem utraque partes in libero exercitatio (egy l) religionum suarum, jejuniis et celebrationibus festivis ac conservatione ministrorum Verbi Divini se se invicem turbare aut molestare minime praecassant.

Secunda. Quod annuatim communi suorum suffragio pro Judice seu ductore ex Rasciana unum, alterum vero ex Hungarica; similiter et juratos dimidiam ex Rasciana, alteram vero partem ex Hungarica nationibus utraque pars eligere debeat.

Tertia. Quod publica ejusdem oppidi et portione negotia et onera aequaliter supportare debeant.

Quarta. Quod idem triginta milites hungari eisdem Rascianis modernis videlicet incolis ejusdem oppidi Vekerd ad festum B. Michaelis Archangeli proxime venturum pro expensis ipsos trecentos florenos ungaricales numerare et persolvere teneantur.

Quinta. Quod si quae partium praescripta vel in toto vel in aliqua parte violaret, extunc prae in persistens de rebus violentis et non observantis medio unius Judicis Nobilium Comitatus Bihariensis constituti, vigore saltem praesentis juridicis remediis exclusis de et super vinculo 600 flor. hung. plenariam satisfactionem impendere possit et valeat, ad quae praescripta et praescriptorum singula firmiter observantes eadem utraque partes se se obligare et adstringere pleno jure et cum effecta nostri in praesentia, harum nostrarum vigore et testimonio literarum mediante. Datum Varadini feria 4-a proxima post Dominicam Jubilatae. Anno Domini millesimo sexcentesimo quadragesimo secundo.

(Múlt századbeli másolata a nagyváradi múzeumban őrzött *Bavanyi* levéltárban. Dr. Karácsonyi János úr szíves közbenjárása folytán.)

VI.

1643. A polgári hajdúk statutumai.

Anno 1643. die 13. Januari.

2. Articulus, a Capitány uram és Hadnagy uram tisztekről.

Valaki az ő felsége zászlaja alá agya magát és ebben az böcsületes városban lakik, Capitán uram és hadnagy uram az városnak szükségében

1) L. Art. nides.

parancsolatot adnának s nem fogadják; hát Capitán uram mint magistratus az olyan szófogadatlankra tétessen törvényt és törvényt szerint büntesse meg.

3. Art.

Capitán uram és hadnagy uram tanács uraikkal együtt vigyázzván az vitézlő rendre és ugyan meg is mustrálják, megmustrálván ezekben vegyék a ki lovat vehetne és legyvert s nem voésen, az olyan szófogadatlankat erős büntetéssel megbüntessék minden kedvezés nélkül. Mikor pedig az ő felsége zászlaját kiviszik és az ki itthon vagyon az vitézlő rendben s el nem megyen az ő fse zászlói alatt; hát város-kegyelmében maradjyon.

4. Art.

Az gyalog pedig a ki lovat nem vehet hirtelen, az gyalog zászló alá menjen tisztessége elvesztése alatt, mert ha el nem megyen, nem egyébben, hanem város büntetése alatt lézen.

5. Art. Az vétkesek kezesítéséről.

Ha városunkban valami vétkesek emberek találatnának és olyan emberek pártjokat fogják, hogy közösségre igérnek magokat érte, hát az kezes tartozzék Capitány uram házához jünni, mind a vétkessel együtt, a ki akkorbeli magistratus és ugy kezesíttesse magát. Ha pedig senki sem lézen kezes érte, hát kapitány uram tartozzék az *erösségben* tétetni és törvény szerint meg is büntetni.

6. Art. Az gratia adásnak hasznáról.

Ha valami vétkesek emberek találatnak, az kik törvény szerint meg-sentenciáztatnának és az böcsületes város a sok emberséges embereknek kérésére gratiát adna neki s díján megváltoznék: annak az harmadrésze a város ladjába mennyen és az két része Capitány uramé tanácsával együtt.

7. Art. Az ispánságról.

Senki az városban szabad ispán nem lehet, hanem csak az magistratus, ha meghallhattya és vétken kaphattya, ha szintén az külső majo-rokban lenne is ott is megfoghattya és ha szintén mezőre futamódnék is, a hol érik megfoghassa Capitány uram és hadnagy uram.

8. Art. Az káromkodásnak és lövődözésnek büntetéséről.

Az kik az Isten törvénye ellen átkozódnak és szitkozódnak s északának idején az városnak tilalma ellen lövődöznek, az kin elérik törvény szerint Capitány uram büntesse meg, sőt még az olyanoknak az kik gazdaságot tartanak fr. 12. azok is megbüntetődgyenek.

9. Art. Az olyan gazdákról kik az latrot lappangattattják.

Ha olyan emberek találkoznának városunkban, a kikhez titkon olyan csavargó latrok járnának és titkon házokban és egyéb helyeken duggatnák avagy lappangattattják, hát az olyan embert ha ki találják mind maga s mind az lator vele együtt egyaránt büntetődgyön.

10. Art. Az városnak külső kerítéséről.

A kik az városnak külső kerítése közül jól tudgyák az ő keríté-eket és az parancsolat szerént meg nem csinálják és szófogadatlanságra vetik magokat, valamint Capitány uram tanácsával együtt az büntetést kimondgyák, minden kedvezés nélkül a szerint büntessék ugy mint 12 frtig.

11. Art. Az eskütt urairól.

Mikor az Isten Sz. György napot elhozza a mint az előtt a jó végozés volt, ugy mint a fele az tanácsnak megmaradjon és az fele: ujobban állatődgyék.

12. Art. Az Mészárosokról.

Az mészárosok az kik az város székiben lesznek s kötelezik magokat valamint a böcsületes tanács előbocsátja mesterségeiben és el nem járnak hiven benne, Capitány uram, tanács uraikkal együtt büntesse meg érdemek szerint.

13. Art. A Csaplárról.

Az csaplár tartozzék az városbeli lakosembernek, az kiknek zálogjok vagyon hitelben bort adni, ha pedig az az ember meg nem akarná adni az adósságot, hát az mi javait találja, míg az bor ára kitelik zálogol-hasson az csaplár.

14. Art. Az borgazdákról.

Mivel hogy az borgazdák nem mindenkor lehetnek az pénzében, hanem szükségekre is ki kell menniök a borgazdáknak, azért jó gondvi-selés alatt két bort avagy hármat legfőbb tartozzanak megtölteni és kezében adni az csaplárnak.

15. Art. Az paráznákról.

Az paráznák és pajkosok, kik mind városunkban mind városunkon kívül a mezőn moeskolódnának és rinyakodnának (?) hát afféle tisztátalan személyek 12 frtra büntetődgyenek.

16. Art. A kapukon való vigyázásról.

Az kapukon való vigyázások megne szűnyenek, hanem a mint legjobban tudgyák úgy vigyázzanak, mert ha úgy nem vigyáznak s elérik rajtok úgy büntetik a mit érdemel törvény szerint.

17. Art. Az Iatroknak kapitány uram kezéhez való hozattatásokról.

A kik pedig az vitélő nép között a mezőkön kiinn járnak és ha valami oly Iator emberre találának az kívül bírónak, hát azt legyen szabad sanczon elbocsátani, hanem mi javai körülte találtnának, azok azé legyenek, a kik megfogják. Magokat pedig tartozzanak kapitány uram kezében hozni. Ha pedig valami Iábas marhák volnának, hát a felől is tartozzanak hírt adni kapitány uramnak és behajtani, eskütt uraimékkal egyetértvén tartozzanak megadni.

18. Art. Az város erősségének megromlásáról avagy meghágásáról.

A kik pedig olyanok találtnának, hogy az város erősségét megromtanák vagy meghágják, mint nem régen is történt, az olyanok nem egyébbel, hanem fejjel érik meg.

19. Art. Kapitány uram hire nekül városból gazdáknak kimenéseknek büntetéséről.

Mikoron valami hírtelen hírek érkeznek, kiváltképpen ha bizonyosan meghozzák és kapitány uram tanács uraimmal együtt tilalmat teszen, hogy hír nekül senki ki ne menjen s meg nem állják az tilalmat, az olyanokat a kik gazdák lesznek benne, hát valamire az bücsületes kapitány uram tanács uraimmal megakarja büntetni, azzal büntessék.

20. Art. Az mester emberekről.

A mester emberek, bármely névvel neveztetnek minden mesterek az ő műveket úgy művelljék, hogy valakin elérjük és az panasza reája jó, megtudván más bücsületes városban lakozó céhos emberektől és azon kívül mennek, hát valamint az cél megszokta büntetni a féle mester embereket, hát itt is a szerint megbüntettjük, el sem szonvedgyük.

21. Art. Az piaczi kufárságról akármi legyen az.

Senki az városban, ha valami eladó jószágot hoz az piacra, az mely illendő legyen, hát vásárbíró hire nélkül ki ne kezdhesse, mert valakin el őrzük, hát megbüntettjük, ha pedig olyan üzés (?) jószágot hoznának, a ki az piacot illetné, hát tartozzék az bírónak hírré tenni. Ha pedig olyan nyereségre való jókat hoznának, hát 12 óráig ne legyen szabad öszszeséggel eladni, sőt a ki megvenné is megbüntettjük, ha pedig a 12 óra elmúlik szabadon eladhattya annak a ki megveszi.

22. Art. A tizedeseknek hitességekről és fő vigyázásokról.

Az tizedesek ennek utánna mint az előtt az idvezült atyáink idejében hitésők voltak, úgy ennek utánna is azok legyenek, megtudván azt, hogy micsoda emberek legyenek tizedükben, jó vigyázásban lévén az tizedes, ha mit esmer tizedében a ki vikasának ellene volna, hát tartozzék kapitány uramnak jó idején hírré tenni.

23. Art. A szemeteknek kiöntésének büntetéséről.

A szemeteket pediglen és egyébb moeskos öntéseket senki megne merészelje cselekedni, hogy az város utczáira hordgya és öntesse ki, mert az mint az előtt úgy ezután is tilalmas lézen és valakin elérék büntetlenül nem hadgyák, hanem 12 frtra büntetik.

24. Art. Az ganéjnak lehányásáról.

Az ganéjokat pedig az kik kihordgyák, annak határát esmálják, valaki határon belől lehánya és el érik rajta, nem egyébbel hanem 12 frttal büntetik.

25. Art. Az kerteknek fogásáról.

Az város körül pedig a kik kerteket fognak, megne merészeljék cselekedni kapitány és eskütt uraim hire nekül.

26. Art. Az szőlő örökségről.

Az mely szőlő örökséget az Ur Isten jóvoltából engedett minckünk éppíteni, azok is, kik annak uraságában vadnak, minden ember az ő fogott szőlőinek úgy viselje gongyát, hogy más uraink kárt ne valljanak miattok, mert valaki miá kárt vallanak erős büntetéssel megbüntetik az mint az féle szőlő örökségnek rendi vagyon az országban és az kárt is megveszik az olyan emberen a kinek részéről a kár tétetik. A kik pedig az szőlőknek eligazítására eskütteket vinnének ki, a tanácsnak 1 frttal tartozzanak, a kik viszontág szőlőjüket eladják, egy frt az áldomás. A kinek pedig a szőlő árka nem jó lézen 12 frt a büntetése.

27. Art. A szántó nyil földekről.

Az ház után való nyil földekről a kik volnának, a mely uraimnak vagyon pénzen eladhattya, ha reá szorul, két fel szomszédgyát megkímélvén vele, ha veszi jó, ha pedig nem, szabadon eladhattya a kinek akarja. Az fogott földet pedig nem adhattya, hanem míg maradékja leszen szabadon bírhattya, ha pedig maga szakad, a ki hamarabb éri azé leszen.

28. Art. Az fűveknek boesításáról.

Mikoron pedig fű boesítás lézen, senki időnapelött ki ne menjen a mint a tilalom vagyon, hanem a mint meghoasítják ahhoz tartsa magát mindenben, mert valakit rajta érne, nem egyébbel hanem 12 frttal

büntessék. A szénának pedig tilalma a kút le nem hordhatnak Szent Máttyás napja a tilalma mind tőztől, mind pedig barmoktól és ménesektől, juhoknak is megtétetésétől, az vetések között való járástul is 12 frt a tilalma.

29. Art. Az praedikator uraimnak kaszálló réttyekről.

Az praedikator uram(nak) a hol szereti a városnak határán tartozunk 12 kasza alja fával, azt meg kaszáltatván és be gyűjtetvén kertében tartozunk, és azon kívül 16 szekér fával, 200 kőve náddal, ha nád nem leszen karóval elégitjük. Azonkívül 125 9) magyar forint készpénz, egy verő diszú, 50 köből buza, fele *abajlócz*, 25 köből tavaszi árpa és köles. Az praedikatorsághoz való föld, ki volna avval tartozunk betakarítani és bevetni, de nyomatásával nem tartozunk. Ha ország gyűlésére megyen ő kgyime 1 frttal tartozunk, ha pedig közgyűlésre 50 pénzzel, szekérrel, lóval ni tartozunk. Vizi malomban való évréssel három vitellel tartozunk.

Az mester uramnak pedig 40 frttal készpénzzel, 25 köből buzával, 8 szekér fával tartozunk. Az gyűlésre pedig mikor országgyűlésére megyen 50 pénz, ha pedig közgyűlésre 25 pénz.

30. Art. Az fűveknek kiszakasztásáról.

Az városnak ki szakasztott füvi vannak, a ki szakasztásban és ugyan akkor kapitány uramnak is szakasztvén adnak fűvet, abban pedig senki ne merészeljen állani, mert meg nem engedgyük, sőt az kit rajta talál-nának, megbüntettjük. A mikor a fű megbocsátódik, kapitány uramnak is ha módgya leszen benne annyi kaszással kaszáltathat a mennyire meg-bocsátják.

31. Art. Az morotváról.

Az morotva, mind télben s mind nyárbau tilalmas és az úrvizeken s 12 frt bírság az tapogatónak, és horognak vetéseknek nem szabad, hanem az mely *gyalmot* bele visznek azokkal hűtes ember legyen az jó szokás szerént és az mi az várost illeti tartozzaniak ki adni belőle. Az *Szegyes* is a Bertó fokáig hasonló harmadosviz mint az Morotva.

32. Art. A folyásról.

Az Folyás azmint az előtt eligazodott törvény szerint mint a mikor megrekesztették harmados viz volt, ennek utánna is mind addig harmados, míg ki foghatták belőle. Az szabad vizekben pedig *örhálókat* nem szabad által huzni, sőt még a ki áradott vizen is, mert valakit rajta érnek azt is 12 frtra büntetik. Ha pedig megfordulnak az vizek, hát a kinek méltósága leszen rajja, az hol illik boesinálhattya kapitány uram és tanács uraim hírével.

9) Kiigazítva más kézzel „száz”-ra.

33. Art. Az paraszt embereknek harmados adójokról.

Az paraszt emberek pedig kik volnának az harmadot hűt szerént tartozzanak meg adni, és az kik hatásznak és vadásznak a régi jó szokás szerént behozzanak az piacra eladni minden héten ha foghatnak, mert ha be nem hozzák, az városnak usus törvénye szerint... a kün előrik 12 frtra büntettjük.

34. Art. A Szelpes erdejéről.

Az Szelpes erdején az kit rajta találunk, hogy házakhoz hordattak, azokat is 12 frtra büntetik, és az szent margitai erdő is hasonló tilalmas, az *Gyűvő* és *Fagyas* tövissen kívül.

35. Art. A Tisza parton való káposzta kertekről.

Az kik pedig az Tisza parton káposzta föld örökséget foglaltak és kiki az ő fogását meg nem csinálja és károkat vallanak miatta, azokat is nem egyébbel, hanem 12 frttal büntetik meg érette.

36. Art. A szent margitai földről.

Az szent margitai föld pedig az Folyáson tul, mikoron az idő el jó a kaszától nem leszen tilalmas, hanem a ki magát merészelje szabadon kaszáltathya és száríthattya, az marhajáró földnek pedig határt csinálnak, hogy meddig legyen szabad járni.

37. Art. A szüretnek és köresomának mivoltjáról.

Mikoron az szüretnek ideje el jó és szent Mihály napját Isten elhozza, az városnak szabad köresmája megindul és a kütül lehet Kis Karácson napig szabadon árulni mindemnek, az mely borok pedig az mi hogyünkön termenek, abból kapitány uramnak kóstoló borral tartoznak, *de a küt vidékből hoznak a kóstoló boron... hordóborból kezdő borral egy egy iteze borral tartozik a ki árul, sőt ha még az városnak köresmája meg indul is, hát abból is egy egy iteze borral tartoznak. Ha pedig vidéki ember hoz városunkba árulni bort, hát minden hordó borból az városnak 50 pénzzel tartozik, és a kapitány uramnak kóstoló borral és kezdő borral egy pint borral, ha olyan ember találkoznék, az ki szőlejt etadná, tartozzék szomszédgyát megkinálni.*

38. Art. Paraszt embernek az kik volnának kapitány uramnak az mint az előtt ugy ezután is két nappal tartoznak szolgálni... által, a ki pedig jó akarattából többet szolgál, az ő jó akarattya.

39. Art. Az vészeknek lerakásáról.

Az kik pedig az vizeken vészeket raknak le és egymással tusakol-nak, hűt 12. esklyáig az mely három önyi legyen ugy rakja le az vészt, a ki pedig ezen kívül eselkedik, az olyanokat megbüntettjük.

Az Folyásnak pedig az ő tilalma, az mint az előtt ugy mostanis

a *Háromágig* tilalmas, a folyást pedig a kik megkérik és örshálójokkal be teszik, annak utánna egy hét elmútván a Háromágnál a kítől lehet szabadon becsinálhattya. Az esikos . . . emberek is, kik az réteken kereskednek, az esik kasokat egymástól 2 öfnyire rakják te, mert ha valaki ezen kívül escelekednék, megbüntettvük. Az lerakott vészek mellé penig nem szabad az esik kasokat letenni.

(30. articulushoz.) Ha penig az nyomásban kaszálló füvek találatnának, az ki hamarabb éri, hát szabadon kaszállhattya.

(31. articulushoz.) Az ki penig az utcában a város földén hazavermeket ás, tehát arra gondot viseljen becsinálja, mert találatik ez ellen escelekednék érdeme szerint . . .

Ez articulusoknak leírásában voltak jelen az megnevezendő tisztelességes személyek, úgy mint kik ugyan az varásnak elei:

Nagy András, Polgári vitézeknek fő kapitánya.

Ecké János ugyanazon vitézeknek hadnagya.

András Deák, Tórt György, Tatár István, Papp Pál, Fegyvernekí János, Nagy Márton, Szövetes Mihály, Mihály János, Kis István, Vida András, Pócsi Pál, Feir János, Nagy Benedek, Bóba Balázs, Hodos Gergely, Derekas Mátyás, Matuzsa Gergely, Nagy Mátyás, Ákos István, Palai István deák, Tar Tamás, Péter Deák.

(Egykorú másolat. Hajdúvármegye írában.)

VII.

Ecsed vára 1654. decz. 17. Szabolcsvármegye rendei és a hajdú városok a szokott jobbággyok dolgában egyességre lépnek.

Nos Georgius Rákoci dei gratia Princeps Transilvaniae etc. Adgyuk tudtára mindeneknek az kiknek illik, hogy már régtől fogván nem kiesin megbüntésunkkal lévén nemes Szabolcs Vármegyebeli úri, fő és nemes rend híveinknek, hogy ha mely jobbággyok akár hitések kezesség alatt, akár penig az kívül valók löttének azon Szabolcs vármegyében levő 7 szabad privilegiált hajdú városainkban bemenvén, semmiképen omót ki nem vehették, ki felől magunk is egynehányszor busittatván, annak eligazítására termináltuk volt ez hónap 14. napját, melyre mind az nemes vármegye részéről s mind penig az megirt 7 hajdú városbeli híveink közül arra bocsátott bizonyos követek jövőn ide hozzánk, nekünk való kézbe adásokkal ez ide alább megirt punctumokra léptének 6 kinek az mi kegyelmes interpositionkra is.

Elsőben is valamelyek az nemes Szabolcs vármegyében levő úri, fő és nemes renden lévőknek hités és kezesség alatt lévő jobbággyok találtnak comperta rei veritate azokat tartozzanak minden továbbra való halogatás nélkül kinek kinek megadatni. Az mely jobbággyok peniglen ez ideig közükben mehetnek azon Szabolcs vármegyéből, az melyek hit és kezesség alatt ninesenek, azok in perpetuum oda maradgyanak, de azok közé ne értessenek, az kik csak szolgálni mentenek közükben, kiket, eltel-

vén esztendejek tartozzanak azokat is, requiráltatván felőlök földes úrok kezében adni. Hanem csak azok értessenek az conditióban, az kik immár eddig incorporáltattak közükben.

Másodsor. Ez végezésünktől fogva ennek utánna ezen Szabolcs vármegyéből sem uráknak, sem fő és nemes renden lévőknek jobbággyaikat soha is közükben be ne fogadgyák, ha peniglen közükben mennek, requiráltatván felőlök az Capitányok az tanácsal együtt tartozzanak mindgyárt kezekben adni, tovább való halogatás és processus nélkül, melyet ha nem escelekednének és valamelyik város Capitánya tanácsával együtt földes urának s tisztartójának requisitiójára kézben nem adna, tehát eo facto két száz ft poenat irremissibiliter az mi kegyelmes, méltóságos szökünknek hadi bírója absque ullo juris processu exequálja, mely 200 frt poenának 100 frtja hadi bíró uramé legyen, száz f. peniglen az panaszló félő legyen, az jobbággyot is tartozzék ugyan restitálni. — Ha peniglen végezésünk ellen oly találatnék, hogy valamely szökött jobbággy letenné az 200 frtot és elbocsátának közülök, valamennyiszor requiráltatnak azon szökött jobbággyok földes úroktul, mindannyiszor 200 frton maradgyanak valaméddig az szökött jobbággyot földes úrok kezében nem adgyák. E converso hogy ha peniglen az nemes Szabolcs vármegyében lévő úri, fő és nemes rendek közül valaki ez conditionak vigora ellen valamely jobbággyot megfogva, az ki valamelyik hajdú városban incorporatus hajdu volt, tehát eo facto az is 200 frton maradgyon, melyről requiráltatván azon hajdu városnak kapitányától az nemes Szabolcs vármegye az 200 frtről vice ispányu sine ullo iuris remedio vigore praesentium exequentiót tehessen. Melynek az fele azon hajdu városbeli kapitányé legyen tanácsával edgyütt, az fele penig az vice ispáné bírójával együtt.

Harmadsor mivel azon Szabolcs vármegyéből oda alá az török földére és egyébb helyekre is igen leszoktak menni az jobbággyok, azokrá is szorgalmatos vigyázások lévén az 7 hajdú városokban lakozóknak meg hírlettelvén az kapitányok, ha szökött jobbággyokat találtnak személy válogatás nélkül megfogják, mely szökött jobbággyoknak hason fele való lévő marhájának azé legyen az ki megfogja Kapitányával együtt, fele marhájjával viszont a szökött jobbággyot tartozzanak annak kezében adni, az ki alól elszökött.

Végezetre ezen conditióknak felbonthatatlanul való megállására s meg tartására, jelen lévén az nemes Szabolcs vármegyének úri, fő és nemes rend, az 7 hajdu városok képcében peniglen cum plenipotentiá nemes és vitéz *Leathe Dávid* és *Keresztes András* nemes Szabolcsz és Rácz-Beszermény városoknak főkapitányi, kegyelmes urunknak, méltóságos fejedelmünknek kezünk beadásával köteleztük magunkat. Mely 6 kinek végezése ekképen menyén végben előttünk, annak bizonyosságára és szükségére adtuk ez levelünket kezünk írása és pecsétünk alatt. Datum in Arce nostra Ecsediensi die 15 mensis Iecenbris Anno domini 1654.

(Hajdúvármegye levéltárából.)

VIII.

1659. szeptember 6. A Szathmár és Szabolcsvármegyék átvételére kiküldött kir. bírtosok levele a hajdú városokhoz.

Egregii domini Amici nobis observandi.

Salutem et servitiorum commendationem. Hogy Isten kgteket fejkenként lelki és testi bővölködő sok jókkal megáldgya s kívánatos jó békességben megtartsa kíványuk. Tudva lehet már kgtelknél minemű instantiákat tett legyen a török a mi kegyelmes urunknál, császáruknál és koronás királyunknál ő fsgénél, hogy a két vármegyét *Szathmárt és Szabolcsot*, abban való hajdú városokat vegye kezébe, mert ő egyéb iránt elfoglalja s magáévá teszi. Tartván azért ő fsgé attól, hogy olyan romlás ne kövesse mint tavaly Eddályt és Magyarországnak némely részeit, tekintvén és mgos *Rudolt Kelemen* nevű urat, belső tanácsát ide küldvén erre a földre Commissióban, hogy a méltóságos Rákóczi György fejedelemmel a megnevezett 2 vármegyéről és azokban lévő hajdú városokról tractálna és barátságosan végezne. Ő maga is azért szeme előtt viselvén mind a tavalyi pogányság miatt való szegény nemzetünknek romlását s a következő veszedelmet is el akarván távoztatni, megnevezett 2 vármegyét benn levő hajdú városokkal együtt kezéből kibocsátván bizonyos conditiók alatt ő fsgének vissza engedte. Mely 2 vármegyéknek és hajdú városoknak visszafoglalására a mi kegyelmes urunk ő fsgé minket nevezett Commissariusoknak, hogy kgteket is arról certifikálván s terminust is praefigálván és helyt is nevezvén az hová kgteknek köllönék jőnni. Kgteknek az ő fsgé parancsolatlyából ez levelünk által akarunk tudtára adni, hogy mi ez jelen való holnapnak huszonegyedik napját (mely napon esik Sz. Máté apostol és Evangulista napja) praefigáltuk, hogy akkorra minden okvetetlen ide a szabad és királyi városban Kassára az egész város képében bizonyos ablegatus atyafiai által cum eredentionalibus compareáljon és ő fsgének fidelitatis homagiumot és juramentumot praestálljon. Ő fsgé minden atyai jó akarattját és kegyelmességét offőrálja, mi pedig szolgálatunkat ajánljuk kgteknek, kívánván, hogy Isten kgteket fejkenként éltesse sok esztendeig kelves jó egészségben. Datum Cassoviae die 6. septembris Anno 1659.

Exordem D. V. amici ad servitium parati

B. Kisdy, Episcopus Agricensis mpr.

Sigismundus Pethő, mpr.

Martinus Vas, manu aliena.

Petrus Deviny mpr.

(Hajdúvármegye levéltárában.)

IX.

1670. május 2. Pethő Zsigmond kassai vice-kapitány a vámos-péresi hajdúkhöz.

Köszönetem után Istentől kegyelmeknek sok jót kívánok.

Nem kétlem, kgteknek van már hírével ezen fellobbant tűz és zür-zavar Isten s az mi kglmes urunk s koronás királyunk ő fsgé által mint rontatott és tapodtatott el. Noha kglmeteknek is ily mód nélkül és hirtelen az maga ő fsgéhez való hűségéről nem kellett volna elfeletkezni, sőt abban minden megváltozás nélkül továbbra is perseveralni kellett volna, mindazonáltal hogy is esett az dolog, szintén mindenestül nem csudálhatom, mert valamennyi levelet írunk kgteknek mind el fogdos-tattuk. Mivel pedig még egyszer mos van ideje kglmeteknek abban, hogy az kinek eleitől fogva tartozott s tartozik is igaz hűségével, ujonnan annak fejet hajtson és régi hűségét kgték megmutassa, az mint hogy ő fsgé atyai képen irván az nemes vármegyéknek is közönségesen kegyel-mesen intő, hogy az kikbe mi fogatkozás esett is, eziránt hajoljanak és előbbi hűségek szerint ő fsgébe kapcsolván magokat álljanak helyre és semmi bántások nem léssen. Kire való képest én is ő fsgé után intem s admonestom kgteket, vegye jól eszébe magát és állítsa magát ujonnan helyben, és abban magát megerősítvén kgytek, maradjon meg tovább is nagy szerénységgel. Asscuratom kgteket, semminemű bántódása kgtnek nem léssen ez iránt, és hogy ennél is jobb móddal vehesse az ő fsgé kegyel-mességét kglmetek, menten maga hadnagyrát, hatod magával, tanácsbeli em-berséges emberekkel igen sietve küldgye föl hozzám Kassára, hitemre, bő-esületemre semmi bántások nem léssen . . . jó rendben lévén és hagyván az ő kglmekkel való conferentiámat és beszédemet, vissza bocsátom béké-vel, mert az orvoslásnak még ideje van most, de ha az ő fsgé arma-dája leérkezik, késő léssen akkor aztán az orvoslás, ki miatt ha kgteket végre mi veszedelem éri s szómat meg nem fogadgya, senkit nem más, hanem magát okozza kgték. Isten éltesse kgteket jó egészségben.

Kassán 2. maj. 1670.

Kgteknek jó akarója Kassai vice gene-ralis és az ónodi főkapitányságnak
administratora
Pethő Sigmund s. k.

Cím: Az mi kglmes urunk ő fsgé szabad hajdú városában Vámos-Péresen lakó jó hajdú vitézinek, fő és vice hadnagyrának, város bírójának nemes tanácsával egyetemben nekem barátimnak adassék sietve.

A borítékon: Mivel szükségesnek láttam lenni, hogy magam jőjjen le a végekre, azért kgték nem Kassára, hanem *Kállóban* jőjjen szeredán estvére avagy esütörtökre,

Pethő Sigmund sk.

Hajdúvármegye levéltárában.

1703. október 31. II. Rákóczy Ferencz nyílt levele a hajdú-városokhoz.

Nos dei gratia Princeps Franciscus Rákóczy de Felső vadász Comitatus Saurosiensis supremus ac perpetuus comes etc. universis et singulis septem oppidorum Hajdonicalium ductoribus, iudicibus, cunctis item eorundem incolis praesentes has visuris, lecturis vel legi auditoris salutem et gratiam.

Jóllehet már egynehány parancsolatunkat becsátottuk hűségtekre, másként is mind privilegiumoknak tenora azt tartaná s mind pedig hozzánk s hazájokhoz való hűségek és szeretetek ezt hozná magával, hogy a köz ügynek folytatására viritim insurgálván s táborunkban bejövén, a nemes hazát fegyverekkel szolgálják s eddig szolgálták volna, de úgy látjuk, hogy mind parancsolatunkat s abban való kemény büntetésünket megvetvén s mind pedig magok privilegiumával abutálván hozzánk s hazájokhoz is a közönséges jónak folytatásában meglágyodván és restülvén, sőt semminek tartván azon kegyelmeségünkkel is, hogy alázatos instántiájokra tartozó dézmájukat elengedtük, mind eddig is úgy a mint az haza szolgálattya és magok privilegiuma kívánta és töltök is véghez vinni lehetett volna viritim insurgálván táborunkba be nem jötenek, sem egyéb iránt is az köz jónak előbb mozdításában velünk s többekkel edgyüt nem foglalatoskodnak: parancsoljuk azért, hogy ki ki azon hajdu városiak közül e mostani és utolsó Patens levelünk vételével mindgyárast jó készülettel conjungálván mindenik helyből magokat, viritim insurgáljon és az haza kívántató szolgálattjának folytatására táborunkban be jöjjön, a szobozsaiak pedig két zászló allja katonákat jó végre állítván, hasonlóképen táborunkban bekülgyék minden késedelem nélkül. Különben ha továbbra is kemény parancsolatunkkal s azokban declarált büntetésünkkel nem gondol, magok privilegiumával is ily vastagon abutal, hozzánk s hazájokhoz való szeretetekhez s készségeknek megbizonyításában ily rest késedelmes lészen s kegyelmes resolútióunk szerint viritim insurgálván, és magokat conjungálván hova hamarébb az haza szolgálattjának folytatására táborunkban be nem jő, tudtára legyen, hogy hadaink közül kiküldvén reájok, a mi rajtok esik, s másként is privilegiumokban eszokolást szenvednek, nem nekünk hanem magok szölogadatlanságoknak s parancsolatunkhoz való engedetlenségeknek és privilegiumokkal nem illemdéképen való éleseknek tulajdoníthatják. Nec secus sub gravissimae indignationis nostrae poena facturi. Ex castris ad Tokaj positis die 31. mensis octobris Anno 1703.

F. Rákóczy impr. (p. h.)

(Eredetije Hajdúvármegyé Rárában.)

Ad uenerandum dñm Ladizlaũ prepositũ ecclesie
budeñ: pthonorariũ apostolicũ: ne non uicecace-
lariũ serenissimi regis Mathe i cronica hũgaroz
Andree prefatio.

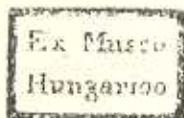
Quoniam in superiori tempore uenerande dñe in latio uersarer: quiderẽq; quãto emolumento ac decori hoim generi hi uiri foret: q; magno pstantes ingẽio suã diuinã industriã compmẽdis libris adhibebant: placuit mihi tam dignũ tamq; excellens studiũ mea pro uirih capeffere: ut siquid demũ assequi possem: id non in meam dũtaxat: uerũ etiam pluriũ mortaliũ utilitatẽ conuerterẽ. Vnde cũ dei benignitate p uoto meo aliquatisper profecissem: & ob id rei ad inclytum hungarie regnũ tua gratia accerlitus uenirem: effemq; nõ parum octofus: sulcepti laborem ingentem diezq; plenũ: imprimendi uidelicet cronicũ pãnonie opus: laborẽ in qua: quẽ omnibus hungaris gratũ atq; iocundũ fore putau: quãdoquidem: ut quisq; natalẽ solum unice diligit: reliquisq; orbis terrarum partibus longe anteposit: ita & suo: qualem uitam egerint: quicq; uernaticus scire plurimũ exoptat: ut siqua preclara: memoratuq; digna cõspe xerit: imitari debeat. siqua uero minus feliciter gelta compererit doctus precauere possit. Sed cum animaduertarem: & diu mecum ipse uoluarẽ: cui meam primam in hoc sedulitatẽ pluribus diebus lucubratã dirigerẽ: te preter domine mi obseruandissime inuenio neminẽ. Quippe & tu de me optie meritus es: & sine te susceptus labor neq; iniri: neq; expleri potuisset. Accipe itaq; hoc munusculum nostrum iure quodam tue excellentie dedicãdũ: ut q; uidelicet potissima laboris causa extitit: ipsius quoq; operis particeps esse debeas. Et siqua indies maiora excudemus: tuo etiã illustri nomini dedicanda putabimus.

Incipit prima pars cronice de origine hũgaroz:
de delcensu de scitia in pãnoniam: de bellis cotra
diuerfas nationes habitis: ac de expulsionẽ eorũ
& re: situ in scitiam.

De coronatione regis Mathie.

Post mortem Ladizlai regis electus est in regem hungarie
Mathias fe. me. filius Illustris Iohis de buny ad ppe. co.
bistricien Anno dñi millesimoquadringētesimoquingentesimo
octauo: q̄ tam exterris ut bobemis & polois: q̄ nōnullis incolis
sacre corōe subiectis sibi plurimū insidiatibus ut leo fortissimus:
inuictissimūq̄ restitit. Hic etiā cū ualidissimo exercitu regnū
bozne ingressus castrum munitissimū *Waycza* noie e manibus
turcoꝝ gloriose eripuerit: deinde uictor rediens ad hungariam:
dyademate sancti regis *Stephāi* qđ apud *Fridericū* romanoꝝ
impatorē habebat: in ciuitate alberegalis potitus est. Postea
uero collecto ingēti exercitu moldauiam terram: puincia sacre
corōe subiectam sed p̄ id temporis rebellem ingressus est. ibiq̄
babito acerbissimo conflictu triūpbū preclarū atq̄ memorabilē
obtinuit. Vnde & uexilla pluriā inclyte uictorie sue signa budā
usq̄ adduxit. que magna cū celebritate in prochiai beatissime
Marie uirginis ecclesia affixa bodie conspiciunt. Reliqua aū e
preclara ac mēorabilia facinora serēissimi atq̄ inuictissimi dñi
nostri regis: quia tanta sunt q̄ breuiter cōprehēdi nequeunt: in
aliud tempus differenda: ac latius prosequenda erunt. Pro quo
dño nostro illustrissimo atq̄ gratioso optimus maximusq̄ deus
etiam atq̄ etiam rogandus est: ut eum in pace tranquilla: iusticie
obseruatione: suorum dilectione: regni incremento: & diuturna
demū uite incolumitate tenere: seruare: & augere dignetur.

S finita Bude Anno dñi. M. CCCC. LXXIII
in uigilia penthecostes: per *Andream Hels*

7
KARAI LÁSZLÓ

BUDAI PRÉPOST,

A KÖNYVNYOMTATÁS MEGHONDSÍTÓJA MAGYARORSZÁGBAN

*

FRAKNÓI VILMOS,

IG. ÉS R. TAGTÓL.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia II. osztálya 1898. április 4-ikén tartott ülésén)

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS ADADÉMIA

1898.